

Leerlingen met autisme in de overgang naar het voortgezet onderwijs

Praktische gids voor leerkrachten/intern begeleiders PO
en docenten/zorgcoördinatoren VO

Leerlingen met autisme in de overgang naar het voortgezet onderwijs

**Praktische gids voor leerkrachten/intern begeleiders PO
en docenten/zorgcoördinatoren VO**

Yvonne Leenders
Anne-Marieke van Loon

Foto's: Fotobureau Lens, 's-Hertogenbosch

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

© 2007, Landelijk Netwerk Autisme (LNA)

Woord vooraf

De overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs brengt ingrijpende veranderingen mee voor leerlingen. Het vertrouwde leslokaal met de ‘eigen’ juf of meester maakt plaats voor een scholengemeenschap met tal van docenten en mentoren die ieder hun eigen vak(ken) verzorgen in theorie- en praktijklokalen. Na een introductieprogramma worden de brugklassers geacht vrij zelfstandig het middelbare schoolleven op te pakken. Huiswerk, week-, maand-, jaarroosters en toetsweken bepalen het werktempo en de (rapport)cijfers vormen de maatstaf voor behaalde resultaten.

Nadat op basis van een niveautoets is bepaald op welk niveau de leerling kan instromen in het voortgezet onderwijs en het onderwijskundig rapport met het advies van de school is afgegeven aan de ouders, houdt de begeleiding van de basisschool doorgaans op. Voor leerlingen en hun ouders begint dan het zoeken naar een geschikte school op niveau. In rap tempo worden open dagen bezocht waarna wordt ingeschreven op een van de scholen die past bij het onderwijsadvies. De basisschool stuurt het onderwijskundig rapport door naar de school voor voortgezet onderwijs en daarmee is de overgang een feit.

Steeds meer leerlingen met autisme stromen vanuit het basisonderwijs door naar het voortgezet onderwijs. Deze overgang verloopt lang niet altijd vlekkeloos. Voor veel leerlingen met autisme is de overgang naar het voortgezet onderwijs een enerverende periode met veel onzekerheden en stress. Het is belangrijk dat op de (speciale) basisschool initiatieven worden genomen die ertoe bijdragen dat ook een leerling met autisme goed voorbereid de overstap naar de school voor voortgezet (speciaal) onderwijs kan maken.

KPC Groep heeft in samenwerking met het Landelijk Netwerk Autisme (LNA) een draaiboek samengesteld om de overgang van leerlingen met autisme uit het (speciaal) basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs in goede banen te leiden. Het draaiboek heeft tot doel dat:

- het overgangstraject tijdig, dat wil zeggen vanaf groep 7, in gang wordt gezet;
- niet alleen de onderwijsprestaties, maar vooral ook het perspectief van de leerling goed in kaart worden gebracht;
- de leerling met zijn ouders tijdig (in groep 7) een weloverwogen keuze maakt voor een school voor voortgezet onderwijs;
- de leerling goed wordt voorbereid op de veranderingen in het voortgezet onderwijs;

- de school voor voortgezet onderwijs weet wat deze leerling met autisme 'in huis' heeft (intake);
- de school voor voortgezet onderwijs de informatie aangereikt krijgt voor passend onderwijs aan deze leerling met autisme (warme overdracht).

Het draaiboek is bestemd voor:

- scholen voor (speciaal) basisonderwijs (leerkrachten en intern begeleiders);
- scholen voor voortgezet (speciaal) onderwijs (docenten, zorgcoördinatoren, mentoren en persoonlijk coaches);
- ambulante begeleiders;

In het basisonderwijs zijn de leerkracht en de intern begeleider belangrijke schakels bij de overgang naar het voortgezet onderwijs. Belangrijk is dat sprake is van een doorgaande lijn van zorg, waarbij de docenten, de zorgcoördinator, de mentor en de persoonlijk coach van de leerling met autisme in het voortgezet onderwijs de nodige informatie aangereikt krijgen vanuit het basisonderwijs en de zorg 'overnemen'.

Met dank aan

Na het algemene draaiboek PO-VO zijn eerder reeds de katernen 'Dyslexie', 'ADHD' en 'Hoogbegaafden' verschenen. Deze documenten zijn, evenals het voorliggende katern, op de bijgeleverde cd-rom opgenomen (samenstelling: Marco Bosch en Yvonne Leenders). Wij danken in het bijzonder Yvonne Leenders voor de tijd die zij heeft vrijgemaakt voor de totstandkoming van het katern 'Autisme' ('Leerlingen met autisme in de overgang naar het voortgezet onderwijs'). Tevens danken wij de steunpuntfunctionarissen autisme van de Regionale Expertise Centra voor hun waardevolle suggesties. Ten slotte danken we het Ministerie van OCW die de productie van het draaiboek financieel mogelijk heeft gemaakt.

We hopen dat het voorliggende draaiboek 'Autisme' zijn weg zal vinden in het onderwijs en dat de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs voor leerlingen met autisme en hun ouders daardoor soepeler zal verlopen.

Sylvia Hasper
Landelijk Netwerk Autisme

Inhoud

Woord vooraf

Inleiding

1	Inhoudelijke beschrijving autisme	4
1.1	Autisme: wat houdt dat in?	5
1.2	Autisme in de klas: wat vraagt dit van leerkrachten en docenten?	10
1.2.1	Pedagogische aanpak	11
1.2.2	Communicatie en interactief leren	12
1.2.3	Leeromgeving	15
1.2.4	Didactische aanpak	17
1.3	Autisme: consequenties op schoolniveau	18
1.3.1	Een autismevriendelijke school	18
2	Overgang van primair onderwijs naar voortgezet onderwijs	20
2.1	Vorbereiding op de basisschool	21
2.1.1	Groep 7: na de kerstvakantie	22
2.1.2	Groep 7: rond de paasvakantie	24
2.1.3	Groep 7: na de paasvakantie	25
2.1.4	Groep 8: na de zomervakantie tot de kerstvakantie	27
2.1.5	Groep 8: na de kerstvakantie	29
2.1.6	Groep 8: februari – april	30
2.1.7	Groep 8: mei – juli	31
2.2	Opstart en deelname in het voortgezet onderwijs	34
2.2.1	Introductie	34
2.2.2	Persoonlijk mentor/coach	36
2.2.3	Handelingsplan	38
2.3	Begeleiding in de thuissituatie	41
2.3.1	Informereren	41
2.3.2	Samenwerken	42
2.3.3	Tips voor ouders	42
2.4	Activiteitenplan voor de leerling	43
2.4.1	De basisschool	44
2.4.2	De eerste weken op de nieuwe school	45
	Literatuur en adressen	47
	Uitgebreide kalender	50

Inleiding

De overgang van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs is voor kinderen en hun ouders een belangrijk en bijzonder moment. Het markeert in de ontwikkelingsgeschiedenis de overgang van kind naar puber. Het is voor kinderen omgeven met verwachtingen en onzekerheden. Dit geldt in het bijzonder voor leerlingen met een stoornis in het autismespectrum. Zij hebben vanwege hun stoornis behoefte aan specifieke ondersteuning en begeleiding bij deze overstap. De meeste scholen zijn echter niet bekend met autisme en met de consequenties die deze stoornis met zich meebrengt, waardoor er problemen ontstaan bij de overgang naar het voortgezet onderwijs.

Het doel van deze publicatie is leerkrachten/intern begeleiders in het primair onderwijs en docenten/zorgcoördinatoren in het voortgezet onderwijs inzicht te geven in de specifieke onderwijsbehoeften van leerlingen met autisme en hen in staat te stellen om deze leerlingen de juiste begeleiding en ondersteuning te bieden bij de overstap. Deze publicatie is gebaseerd op de dagelijkse praktijk waarbij de leerling met autisme vanuit groep 8 van de basisschool de overstap naar het brugklasjaar van het voortgezet onderwijs maakt. Aan de hand van de verschillende stappen die bij deze overgang van belang zijn, worden praktische aanwijzingen en suggesties gegeven om tegemoet te komen aan de behoeften van deze leerling.

In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op wat een stoornis in het autismespectrum inhoudt. Daarbij wordt aandacht besteed aan de consequenties voor het leerproces en het onderwijs aan deze leerlingen. Er wordt beschreven welke ondersteuning een leerling met autisme nodig heeft. Daarnaast wordt stilgestaan bij hoe een ‘autismevriendelijke’ school eruit kan zien.

In hoofdstuk 2 komt de overgang van primair onderwijs naar voortgezet onderwijs aan bod. Hierbij wordt aandacht besteed aan de voorbereiding op de basisschool en de opstart en deelname in het voortgezet onderwijs. Ook wordt er vermeld in hoeverre ouders een leerling met autisme kunnen begeleiden bij deze overgang en welke activiteiten de leerling zelf kan ondernemen.

Naast deze publicatie is er een website beschikbaar (www.overgangpovo.nl) die gaat over de overgang van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs. Op de website staat een draaiboek beschreven waarin staat vermeld aan welke zaken aandacht besteed moet worden om de overstap zo goed mogelijk te laten verlopen. Op basis van dit draaiboek is een kalender gemaakt.

Deze kalender is terug te vinden in deze publicatie. Het is de bedoeling dat de kalender flexibel wordt ingezet, afgestemd op de eigen situatie.

Er is bij deze publicatie een cd-rom opgenomen met daarop het draaiboek van de website. Daarnaast zijn er op de cd-rom verschillende supplementen terug te vinden die gaan over leerlingen die tot een specifieke doelgroep behoren en die bij de overgang van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs speciale aandacht behoeven. Het gaat hierbij om leerlingen met ADHD, dyslexie, hoogbegaafde leerlingen en autisme.

Onze bijzondere dank gaat uit naar Sylvia Hasper van het Landelijk Netwerk Autisme (LNA) voor haar grote betrokkenheid bij het totstandkomen van deze publicatie. Ook bedanken wij de verschillende steunpuntfunctionarissen van het LNA voor hun waardevolle bijdragen aan het aanscherpen van deze publicatie.

Yvonne Leenders
Anne-Marieke van Loon
KPC Groep

1

*Inhoudelijke
beschrijving
autisme*

Autisme roept bij mensen allerlei associaties op. Vaak denkt men uitsluitend aan kinderen die helemaal geen contact zoeken en de hele dag aan het fladderen zijn. Autisme kent echter veel verschijningsvormen en is een stoornis met vele gezichten.

Elk kind met autisme is uniek. Geen twee kinderen met autisme zijn gelijk.

1.1 Autisme: wat houdt dat in?

Autisme komt niet zo vaak voor als bijvoorbeeld ADHD. Schattingen lopen uiteen van 40 tot 98 personen per tienduizend. Opvallend is dat autisme vier maal vaker voorkomt bij jongens dan bij meisjes. Bij het syndroom van Asperger vermoedt men dat het zelfs acht maal vaker bij jongens voorkomt dan bij meisjes.

Autisme is een stoornis met vele gezichten. Je kunt leerlingen met autisme nooit over één kam scheren. De aard en de ernst van autisme kunnen sterk verschillen. Ook de manier waarop autisme zich uit, kan sterk uiteenlopen.

Autisme is een spectrumstoornis, ook wel een pervasieve ontwikkelingsstoornis genoemd, omdat deze stoornis diep ingrijpt in de ontwikkeling van een kind en in alle levensdomeinen. We onderscheiden de volgende pervasieve ontwikkelingsstoornissen:

- autistische stoornis (men spreekt ook wel van het kernsyndroom autisme);
- syndroom (stoornis) van Asperger;
- pervasieve ontwikkelingsstoornis, niet anderszins omschreven (PDD-NOS);
- syndroom van Rett;
- desintegratieve ontwikkelingsstoornis;
- meervoudige complexe ontwikkelingsstoornis of Multiple Complex Developmental Disorder (MCDD). MCDD is nog niet officieel opgenomen in het algemeen gebruikte psychiatrisch handboek (de DSM), maar wordt als beschrijving al wel regelmatig door kinder- en jeugdpsychiaters gebruikt.

De autistische stoornis (kernsyndroom autisme) is de klassieke vorm van autisme, zoals we die bijvoorbeeld kennen van film en televisie. Kinderen die niet of weinig contact zoeken, dikwijls stereotiepe lichaamsbewegingen (fladderen, heen en weer wiegen) maken en soms 'eilandjes van kennis' hebben, zoals de 'kalenderspecialist' die bij alle datums uit een ver verleden de bijbehorende dag van de week kan leveren.

Binnen het regulier voortgezet onderwijs treffen we vaak leerlingen met het syndroom van Asperger en PDD-NOS aan. Leerlingen met het syndroom (stoornis) van Asperger hebben een normale begaafdheid. Er zijn problemen in

de sociale interactie en dikwijls is er sprake van beperkte interesses. De taal lijkt goed ontwikkeld, al doet ze soms wat ouwelijk en formeel aan. Toch hebben zij net als andere kinderen met autisme moeite met het geven van de juiste betekenis aan de informatie die zij ontvangen. Gelet op hun goede taalgebruik wordt hun begripsniveau vaak overschat. Leerlingen met het syndroom van Asperger zijn vooral auditief ingesteld, terwijl andere leerlingen met autisme vooral visueel ingesteld zijn.

Een kind wordt als PDD-NOS geclassificeerd als het niet geheel aan de criteria van de andere stoornissen binnen het autistisch spectrum voldoet, terwijl er toch ernstige tekorten zijn in de interactie en in de communicatie, evenals stereotiepe gedragspatronen en interesses.

Leerlingen met autisme functioneren vaak heel wisselend. Het ontwikkelingsprofiel ziet er dikwijls erg disharmonisch uit, met gebieden waarop zij sterk uitvallen en gebieden waarin zij goed zijn en soms zelfs excelleren. Veel docenten en mentoren begrijpen dat grillige functioneren niet. Hoe is het mogelijk dat een leerling de meest ingewikkelde berekening kan uitvoeren, maar niet in staat is een eenvoudige tekst samen te vatten? Over het algemeen roepen vakken waarop een beroep gedaan wordt op flexibel denken en integratie van kennis de meeste problemen op. Ook binnen een vak kun je soms grote verschillen waarnemen. Een leerling kan bijvoorbeeld bij geschiedenis feilloos een aantal feiten reproduceren, maar is onvoldoende in staat de samenhang tussen historische gebeurtenissen aan te geven.

Hoewel autisme een spectrumstoornis is met vele gezichten hebben mensen met autisme ook veel met elkaar gemeen. Ongeacht welke stoornis van toepassing is, is er bij een leerling met autisme altijd sprake van een drietal beperkingen.

Bij het stellen van een diagnose met een classificatiesysteem (DSM-IV) wordt gekeken of deze drie kwalitatieve beperkingen aanwezig zijn. Het gaat om:

- kwalitatieve beperkingen in de sociale interactie;
- kwalitatieve beperkingen in de communicatie;
- kwalitatieve beperkingen in het verbeeldend vermogen, weinig flexibiliteit in denken en handelen.

Bij veel kinderen met autisme is óók sprake van een abnormale prikkelgevoeligheid. Ze zijn hyper- of hypogevoelig voor bepaalde prikkels. Zij hebben vaak moeite met het filteren van binnenkomende informatie en ondervinden last van achtergrondgeluiden. Het geluid van een tikkende centrale verwarming kan bijvoorbeeld even luid bij hen binnenkomen als de vraag van een docent. Soms kunnen zij ook helemaal gefascineerd zijn door visuele prikkels, bijvoorbeeld zonnestralen die in het lokaal komen, of (tactiel) last hebben van een merkje in

de trui. Door deze prikkelgevoeligheid zijn ze snel afgeleid en hebben moeite om zich te concentreren. Dikwijls kunnen door een simpele maatregel prikkels waarvoor een leerling gevoelig is uit de klas verwijderd worden. Ook het tegenovergestelde komt wel voor. De leerling voelt zich bijvoorbeeld aangetrokken tot harde en scherpe geluiden.

Beperkingen in de sociale interactie

- Moeite met het zich inleven en verplaatsen in de ander
- Weinig begrip van sociale situaties
- Moeite met wisselende en onzichtbare sociale betekenissen

Kinderen met autisme hebben grote moeite met het zich inleven in de gedachten, de gevoelens en de intenties van anderen en kunnen daardoor ook moeilijk anticiperen op wat een ander denkt, voelt of wil. De leerling begrijpt bijvoorbeeld niet dat de docent niet echt boos op hem is, maar een goed bedoeld grapje maakt.

Dikwijls zoeken leerlingen met autisme wel contact, maar doen dat op een klunzige, vreemde, soms ook formele en pedante manier. Ze hebben moeite vrienden te maken.

Leerlingen met autisme voelen sociale situaties niet aan. Vooral sociale situaties met een informeel karakter en weinig structuur, zoals de pauzes, roepen verwarring en dikwijls ook stress op.

Kinderen met autisme ontdekken en begrijpen vaak niet de ongeschreven regels die in sociale situaties gelden. In sociale situaties gelden allerlei ongeschreven regels. Bijvoorbeeld: als brugklasser ga je tijdens de pauze niet bij een groepje ouderejaars staan. Leerlingen met autisme 'ontdekken' deze regels niet uit zichzelf, ze moeten voor hen verduidelijkt worden.

Het gevolg van deze beperkingen in de sociale interactie is dat een leerling met autisme in sociaal opzicht vaak zijn neus stoot. Geen wonder dat ze zich sociaal weinig competent gaan voelen en dat nogal wat leerlingen een angst ontwikkelen voor sociale situaties, bijvoorbeeld voor groepswork of voor een schoolfeest. Soms gaan ze sociale situaties mijden, waardoor ze nog meer een buitenstaander worden.

Leerlingen met autisme hebben op school ondersteuning nodig in de sociale interactie.

Klasgenoten vinden het gedrag van een kind met autisme vaak vreemd. Ze begrijpen het niet en gaan de leerling mijden of soms zelfs pesten. Daarom wordt er vaak (na toestemming door de ouders en de leerling) voor gekozen om in de klas voorlichting te geven over autisme.

Beperkingen in de communicatie

- Moeite met abstract en vaag taalgebruik
- Moeite met figuurlijk taalgebruik
- Moeite met wat niet gezegd, maar wel bedoeld wordt (bedoelingen)
- Moeite met non-verbale communicatie

Naast beperkingen in de sociale interactie treffen we ook altijd beperkingen in de communicatie aan, zowel in de expressieve communicatie (het uiten van de eigen bedoelingen) als in de receptieve communicatie (het begrijpen van wat de ander bedoelt). Communiceren is niet hetzelfde als technische taalvaardigheid. Veel leerlingen met autisme beschikken over een prima woordenschat, ze spreken in prachtige volzinnen, maar hebben toch moeite om met de ander te communiceren en de ander te begrijpen.

Leerlingen met autisme hebben moeite met abstract en vaag taalgebruik. Ze denken erg concreet en het gebruik van vage termen, zoals ‘straks’ of ‘misschien’, roept veel verwarring op. Een instructie als ‘Ga aan het werk’ is veel te vaag: Welk werk? Hoe lang moet ik werken? Hoe?

Daarnaast nemen veel kinderen met autisme alles letterlijk wat gezegd wordt, ook bijvoorbeeld grapjes. Ze hebben ook grote moeite met figuurlijk taalgebruik, zoals spreekwoorden of metaforen.

In wat wij communiceren zit een onderliggende boodschap die niet expliciet gezegd wordt, maar wel bedoeld wordt. Een dubbelzinnige (sarcastische) opmerking als ‘schitterend’ als een leerling weer eens een fout gemaakt heeft, roept grote verwarring op.

Leerlingen met autisme hebben vaak moeite met wat niet letterlijk gezegd, maar wel bedoeld wordt. Ook een van de redenen waarom ze sociale situaties vaak verkeerd interpreteren. Ze begrijpen de impliciete bedoelingen van de ander niet. Laat ter illustratie bijvoorbeeld een cartoon van Peter van Straaten zien. Wij begrijpen de impliciete bedoelingen van de mensen op de cartoon. Een leerling met autisme heeft daar grote moeite mee.

Het niet oppikken van de onderliggende bedoeling heeft ook te maken met de grote problemen met non-verbale communicatie. Het veranderen van de klemtoon in een zin, een gebaar of een gelaatsuitdrukking kan de betekenis van wat gezegd wordt totaal veranderen. Deskundigen geven aan dat communicatie voor zeker de helft uit non-verbale communicatie bestaat. Leerlingen met autisme hebben grote moeite met het juist interpreteren van non-verbale hints. Het gevolg is dat er op school en in de klas veel misverstanden in de communicatie optreden. Het is belangrijk dat docenten en mentoren naar een leerling met autisme hun communicatie verduidelijken en de leerling ondersteunen bij het communiceren.

Beperkingen in het verbeeldend vermogen

- Rigide denken en handelen
- Weerstand tegen veranderingen
- Voorkeur voor vaste routines en regels
- Beperkte, eenzijdige interesses

Ten slotte hebben alle leerlingen met autisme beperkingen in het verbeeldend vermogen. Ze vinden het lastig om ongeschreven sociale regels te begrijpen en zaken te veronderstellen. Het zien van wat zou kunnen zijn en het zien van mogelijkheden is erg beperkt. Het gevolg van de beperkingen in het verbeeldend vermogen is het rigide denken en handelen. In een voor leerlingen met autisme onvoorspelbare wereld vinden zij houvast in vaste routines, vaste werkwijzen, vaste oplossingsprocedures en onveranderlijke feiten. Ze zijn weinig flexibel in het aanpassen van hun taakaanpak aan nieuwe of aan andere situaties.

Er is vaak ook een grote weerstand tegen veranderingen en nieuwe situaties. Vooral als die veranderingen niet van tevoren aangekondigd zijn. Bijvoorbeeld het uitvallen van een les, een verandering in het lesrooster of een nieuwe docent die invalt, kan grote stress oproepen. Het houvast valt weg. Leerlingen met autisme moeten dan ook goed voorbereid worden op veranderingen; natuurlijk lukt dat niet altijd als een verandering zich plotseling voordoet.

Leerlingen met autisme dringen ook vaak aan op duidelijke afspraken en regels. Deze bieden hen veel houvast. Let wel, voor een leerling met autisme zijn regels ook echt regels. Hij begrijpt bijvoorbeeld niet wanneer in een bepaalde situatie een regel wel toegepast wordt en in een andere situatie niet. Soms zie je bijvoorbeeld dat de leerling de rol van docent op zich neemt en anderen op de regel wijst.

Bij veel leerlingen met autisme zie je ook beperkte, dikwijls heel eenzijdige interesses, zoals een leerling die tot vervelens toe steeds maar weer over horloges praat. Je zou dergelijke interesses kunnen opvatten als vluchtheuvels, waarin een kind houvast vindt binnen een voor hem ongrijpbare en onvoorspelbare werkelijkheid.

Bijkomende problemen

Bij alle leerlingen met autisme treft men altijd kwalitatieve beperkingen aan in de sociale interactie, in de communicatie en in het verbeeldend vermogen. Daarnaast zie je vaak bijkomende problemen optreden.

- Veel kinderen met autisme hebben ook een verstandelijke beperking. Zij ondervinden daardoor extra belemmeringen bij het volgen van onderwijs. Leerlingen met autisme én een ernstige verstandelijke beperking treft men nauwelijks aan in het regulier voortgezet onderwijs.
- Daarnaast is bij veel leerlingen met autisme de (fijne en grove) motoriek houterig en stijf, wat bijvoorbeeld bij het schrijven en de gymles problemen oplevert.
- Vaak is er bij leerlingen met autisme sprake van een negatief zelfbeeld, van stemmingswisselingen en (in de adolescentie) depressie. Leerlingen met autisme zijn emotioneel erg kwetsbaar. Veel situaties op school roepen angst, stress en frustratie op. Soms leidt dit tot probleemgedrag. Dikwijls is het probleemgedrag een communicatieprobleem: de leerling begrijpt de bedoeling van de docent of van een medeleerling niet of verkeerd.

1.2 Autismen in de klas: wat vraagt dit van leerkrachten en docenten?

Het is belangrijk dat leerkrachten en docenten inzicht hebben in het gedrag, het denken en het leren van kinderen met autisme. Pas als je leerlingen met autisme begrijpt, kun je ze ook goed begeleiden. Daar komt ook bij dat iedere leerling met autisme uniek is.

De mogelijkheden en beperkingen van kinderen met autisme hebben consequenties voor het onderwijs en voor de pedagogische en didactische aanpak van de leerkracht en de docent. De belangrijkste consequenties voor het onderwijs worden hierna op een rij gezet.

1.2.1 Pedagogische aanpak

Leerlingen met autisme hebben op school een leeromgeving nodig die veilig, voorspelbaar en duidelijk is en hen (actief) uitnodigt tot relatie en exploratie. Een leerling met autisme heeft, net als ieder ander kind, behoefte aan relatie. De leerling moet zich geaccepteerd en gerespecteerd voelen. Daarnaast moet er een goede balans zijn tussen structuur enerzijds en autonomie anderzijds. Er moet worden getracht vanuit een veilige structuur de zelfstandigheid van een leerling met autisme te vergroten. Tevens is het belangrijk dat een leerling met autisme zich competent voelt en een reëel zelfbeeld ontwikkelt. Dit kan gebeuren doordat er niet alleen aandacht wordt besteed aan de tekortkomingen, maar ook aan de sterke punten van de leerling.

Het is belangrijk voor deze leerlingen dat de sociale omgeving veilig is en voor hen begrijpelijk wordt gemaakt. Leerlingen met autisme zijn gebaat bij een aanpak die zich richt op:

- veilig maken van de sociale omgeving op school;
- verduidelijken van sociale interacties en sociale regels;
- bevorderen van een positief zelfbeeld.

Veilig maken van de sociale omgeving op school

Tips

- Zorg voor een klimaat op school waarin leerlingen elkaar onderling accepteren en respect hebben voor elkaar.
- Houd toezicht op het plein, in de kantine, bij de kluisjes en in de schoolgangen.
- Wees alert op pesterijen.
- Informeer medeleerlingen. Het geven van voorlichting aan medeleerlingen over wat autisme is kan begrip en acceptatie bevorderen.
- Werk met een buddysysteem of 'circle of friends'. Een leerling uit de klas kan de rol van buddy op zich nemen. Deze leerling kan de leerling met autisme tot steun zijn bij sociale activiteiten. Naast het hebben van een buddy kan er ook een 'circle of friends' worden gecreëerd rondom een leerling met autisme. Dit sociale netwerk zorgt ervoor dat de omgeving voor een leerling met autisme veilig wordt.
- In het voortgezet onderwijs kan er met een persoonlijk coach worden gewerkt. Dit is een volwassene die de rol van vertrouwenspersoon vervult. Ook is het van belang dat alle docenten op de hoogte zijn van de sociale situaties die moeilijk zijn voor een leerling met autisme. En dat docenten hun pedagogische aanpak ten opzichte van een leerling met autisme op elkaar afstemmen.

- Zorg voor ‘alleen-momenten’ en een veilige werkplek. Leerlingen met autisme hebben behoefte aan een vluchtheuvel waar ze tot rust kunnen komen.
- Bereid de leerlingen voor op veranderingen in de sociale omgeving (bijvoorbeeld een nieuwe docent, invaller enzovoort).
- Hanteer duidelijke regels en afspraken met betrekking tot de omgang en het gedrag op school. Bereid de leerling voor op sociale activiteiten binnen en buiten de les.

Verduidelijken van sociale interacties en sociale regels

Leerlingen met autisme hebben moeite om de sociale regels en situaties te begrijpen. Voor deze leerlingen is het belangrijk dat sociale situaties verduidelijkt worden. De impliciete sociale regels moeten voor hen expliciet worden gemaakt. Hierbij kan gedacht worden aan het uitleggen van sociale situaties en het aangeven welk gedrag er van hen verwacht wordt; dit kan gebeuren in de vorm van een sociaal verhaal of een sociaal script.

Bevorderen van een positief zelfbeeld

Tips

- Creëer succeservaringen.
- Laat de leerling zelf een oplossing bedenken voor een probleem.
- Laat de leerling uitblinken op een gebied waarin hij heel goed is.
- Beloon gewenst gedrag en geef complimenten.
- Voer gesprekken met de leerling en vraag door!

1.2.2 Communicatie en interactief leren

Communicatie

Leerlingen met autisme hebben problemen met de expressieve communicatie (het uiten) en de receptieve communicatie (het begrijpen). Ze hebben bij het verwerken van informatie moeite om de samenhang te overzien en zij missen de verbeelding om de bedoelingen van mensen en de betekenis van sociale situaties te achterhalen. Omdat voor leerlingen met autisme communicatie niet vanzelfsprekend is, vormt aangepaste communicatie de basis van een autisme-vriendelijke onderwijsstijl.

Hierna volgen enkele tips ter bevordering van de communicatie.

Tips: aan te raden

- Korte zinnen ‘zonder versiering’: houd het simpel en direct en geef enkel de essentie van je boodschap door (dit kan streng of onvriendelijk lijken, maar is door de duidelijkheid juist autismevriendelijk).
- Positieve boodschappen: zeg wat je verwacht, omschrijf het gewenste gedrag en niet het ongewenste.
- Concreet taalgebruik: boodschappen waarbij je een beeld of plaatje kunt zien; maak zo veel mogelijk communicatie visueel door middel van voorwerpen, foto’s, pictogrammen, tekeningen of geschreven taal.
- Expliciete en volledige informatie: zeg wat je bedoelt, ook al lijkt het té vanzelfsprekend.
- Vertraag je communicatiesnelheid en geef bedenktijd: omdat ze detail per detail verwerken hebben leerlingen met autisme meer tijd nodig om boodschappen, vooral verbale, te verwerken en kan het langer duren voordat ze die begrijpen en erop reageren. Indien ze na een tijdje niet reageren, herhaal dan letterlijk je boodschap en paraphraseer ze niet, want dan lijkt het een totaal nieuwe boodschap.
- Spreek de leerling persoonlijk aan als een klassikale of groepsinstructie niet door hem of haar opgevolgd wordt.

Tips: te mijden

- Figuurlijk taalgebruik (bijvoorbeeld: Schiet op!): de kans bestaat dat de leerling dat letterlijk opvat en verward of angstig wordt.
- Koosnaampjes en bijnamen (bijvoorbeeld: wijsneus): de leerling weet vaak niet wat daarmee bedoeld wordt noch of het over hemzelf gaat of over iemand anders, want er is niemand in de klas die echt zo heet.
- Dubbelzinnig taalgebruik zoals sarcastische en cynische opmerkingen (bijvoorbeeld: Schitterend!, als de leerling weer dezelfde fout maakt): de leerling begrijpt wellicht enkel wat je zegt en niet wat je bedoelt.
- Negatieve boodschappen en verboden (bijvoorbeeld: Nee, doe dat niet! Stop daarmee!): de leerling weet dan immers niet welk gedrag van hem wordt verlangd).
- Vage, open vragen (bijvoorbeeld: Waarom doe je dat?): de leerling kent meestal het antwoord niet op dit soort vragen en heeft meestal niet door welke informatie je eigenlijk van hem verlangt.
- Opdrachten in vraagvorm (bijvoorbeeld: Kun je eens naar het bord komen?): de kans is groot dat de leerling dit echt als een vraag opvat en dus alleen met ja of nee antwoordt.
- Lichaamstaal en gelaatsuitdrukkingen (die niet vergezeld zijn van duidelijke, verbale boodschappen): die zijn voor leerlingen met autisme moeilijker dan Chinees.

- Verbale overlast (heel lange zinnen, veel (onnodige) woorden, verschillende instructies na elkaar): zelfs als ze goed opletten kunnen de meeste leerlingen met autisme moeilijk de belangrijke informatie onderscheiden van de minder belangrijke en dus niet de essentie uit je boodschap halen.
- In discussie treden: argumenteren helpt niet, integendeel: dat mondt vaak uit in een verbale chaos.

Bron: *Voor alle duidelijkheid. Leerlingen met autisme in het gewoon onderwijs*. P. Vermeulen. Vlaamse Dienst Autisme en uitgeverij EPO, 2002

Interactief leren

Op school vinden veel activiteiten plaats die te maken hebben met samenwerkend leren. De interactie met andere leerlingen en samenwerken is moeilijk voor kinderen met autisme. Zij hebben hierbij ondersteuning nodig. Vaak zorgen kleine aanpassingen in de sociale activiteiten ervoor dat de activiteit voor een leerling met autisme minder bedreigend is. Bij dergelijke activiteiten is het belangrijk dat de leerling van tevoren weet wat er gaat gebeuren en wat er van hem verwacht wordt.

Tips

- Vermijd grote groepen. Laat een leerling eerst in koppels samenwerken en maak daarna het groepje iets groter.
- Regisseer het samenstellen van groepjes. Daarmee wordt voorkomen dat de leerling met autisme alleen overblijft.
- Deel een leerling met autisme niet in een drukke groep in.
- Hanteer duidelijke regels en afspraken ten aanzien van het groepswerk.
- Zorg voor duidelijke rollen en taakverdeling in de groep.
- Bespreek de groepsopdracht voor en na. Voorafgaand aan de groepsopdracht kan de leerkracht/docent met de leerling voorbespreken wat er van hem verwacht wordt en hoe hij de opdracht aanpakt. Tijdens de nabespreking wordt ingegaan op wat goed gegaan is en wat de leerling de volgende keer anders aan kan pakken.
- Sta de leerling ook 'alleen-momenten' toe.
- Werk met vaste groepen waarin de leerling zich vertrouwd voelt.
- Laat een buddy deel uitmaken van het groepje.
- Laat een sociale activiteit niet te lang duren.
- Doseer groeps- en individuele activiteiten.
- 'Working apart together'. Hierbij participeert een leerling met autisme wel in de groepsopdracht, maar werkt hij individueel zijn taak uit.

1.2.3 Leeromgeving

Een school- en leeromgeving is voor een leerling met autisme erg onoverzichtelijk en onvoorspelbaar. Leerlingen met autisme hebben baat bij een leeromgeving waarin samenhang en structuur geboden wordt. Hierdoor voelt de leerling zich veiliger, rustiger en kan hij meer profiteren van het onderwijs. Structuur kan op verschillende manieren worden verwezenlijkt.

a Structuur in de ruimte (en materialen)

Leerlingen met autisme ervaren school dikwijls als erg onoverzichtelijk en verwarrend.

Tips

- De leerling een kopie van de schoolplattegrond geven.
- Zorgen voor een vaste werkplek.
- Zorgen voor een vaste plek voor materialen.
- Zorgen voor zo weinig mogelijk prikkels die afleiden of angst oproepen.
- Checklist voor het inpakken van de boekentas.
- Ordelijke werkplek thuis.

b Structuur in de tijd

Kinderen met autisme hebben weinig greep op de tijd: zij overzien niet wat er op een schooldag gebeurt. Markering van begin- en eindtijd is belangrijk, evenals het vermijden van termen als 'even', 'straks' enzovoort.

Tips

- De leerling een weekschema met de schooltijden en het lesrooster met het dagprogramma geven.
- Markeren van pauzes en begin- en eindtijden van school.
- Duidelijk markeren van leswisselingen.
- Gebruik van de agenda uitleggen.
- Maken van een dagplanner.
- Voorbereiden op veranderingen in het programma.

c Structuur in de activiteiten

Leerlingen met autisme hebben ook moeite met het organiseren en plannen van activiteiten.

Tips

- Geef duidelijk aan wat af moet zijn, wanneer het af moet zijn en wat de leerling moet doen als hij klaar is.
- Gebruik van lees- en studiewijzers.
- Gebruik geschreven instructies.
- Aanduiden en markeren van de hoofdzaken in de leerstof.
- Invoeren van stappenplannen bij het maken van een werkstuk of het houden van een presentatie.
- Markeren van de overgang van de ene naar de andere activiteit.
- Begeleiding bij de start van de activiteit.
- Begeleid kiezen.

Leerlingen met autisme zijn gebaat bij duidelijke regels en afspraken

Tips

- Regels moeten concreet en expliciet zijn.
- In termen van gewenst gedrag.
- Visualiseer regels en afspraken.
- Hanteer vaste regels binnen de school.
- Bespreek afwijkingen van een regel.
- Zorg dat persoonlijke afspraken bij het hele team bekend zijn.
- Stem de regels af met de ouders.

Eigenaar maken van de structuur

Leerlingen met autisme hebben behoefte aan samenhang en structuur. Het aanbieden van structuur is geen doel op zich, maar een middel om de leeromgeving voor het kind voorspelbaar te maken en te verduidelijken. Vanuit deze veilige structuur kunnen stappen worden gezet om de leerling zelfstandiger en meer autonoom te laten functioneren. Een manier om kinderen niet afhankelijk te laten maken van de externe structuur is hen zelf eigenaar te maken van de structuur.

De leerkracht/docent kan hieraan bijdragen door:

- de leerling zelf een stappenplan of checklist te laten maken;
- de leerling zelf een tijdsplanning te laten maken;
- verbale zelfinstructie te laten toepassen;
- probleemoplossende gesprekken te voeren;
- praatpapieren in te voeren. Op een praatpapier staan leerpunten voor de leerling met autisme. De leerpunten worden door de leerkracht/docent gezamenlijk met de leerling voorbesproken, nabesproken en geëvalueerd. De leerlingen wordt zoveel mogelijk zelf betrokken bij het formuleren van de leerpunten;

- de leerling de gesprekken te laten vastleggen en de oplossingen bewaren in een portfolio. Een persoonlijk naslagwerk waarin het kind kan terugvinden hoe het in een bepaalde situatie kan handelen.

1.2.4 Didactische aanpak

Bij leerlingen met autisme verloopt de informatieverwerking in de hersenen anders en dit heeft gevolgen voor het leerproces. Deze leerlingen hebben een eigen cognitieve stijl, waarmee in de instructie en didactische aanpak rekening gehouden moet worden. Het ontwikkelingsprofiel van kinderen met autisme is vaak erg disharmonisch, met uitvallers en uitschieters. De resultaten op school kunnen zeer wisselen. Op het ene gebied presteert het kind goed, terwijl op een ander gebied de resultaten sterk achterblijven. Voor de leerkracht/docent is dit grillige beeld vaak moeilijk te duiden. Soms leidt dit tot overschatting van het kind, soms tot onderschatting.

Tips: aan te raden

- Overzicht bieden op de leerstof en relaties leggen tussen verscheidene onderdelen. De samenhang tussen de leerstof verduidelijken.
- In de instructie hoofdzaken markeren en concreet en expliciet aangeven wat van de leerling verwacht wordt.
- Groepsactiviteiten goed doseren en met de leerling voorbespreken, toezien op een passende rol- en taakverdeling en ‘working apart together’ hanteren.
- Visualiseren.
- Gebruik van stappenplannen, strategiekaarten en ‘mindmappen’.
- Vaste oplossingsprocedures.
- De toepassingsmogelijkheden van het geleerde expliciteren, authentieke leersituaties aanbieden en aan de leerling ruimte bieden om vaardigheden in de praktijk te brengen.
- Een goede ingang zoeken voor het aanbieden van de leerstof, werkvormen kiezen die een leerling met autisme activeren en motiveren.
- Leerlingen met autisme meer tijd bieden om een proefwerk te maken en proefwerken goed in het schooljaar spreiden.
- Gebruik van de computer als een krachtige motivator en een eerste veilige oefensituatie, gevolgd door andere stappen.
- Gebruik van overzichtelijk en gestructureerd leermateriaal zonder verwarrende ballast.

Tips: te mijden

- Nieuwe leerstof aanbieden zonder voorkennis op te halen en een relatie te leggen met voorgaande leerstof.

- Lange instructie met veel losse details en weinig visuele ondersteuning.
- Onvoldoende bedenktijd geven voor het beantwoorden van een vraag.
- Kleine leerstapjes onderscheiden zonder deze in een groter geheel te integreren.
- Onaangekondigd afwijken van vaste routines en werkwijzen.
- Verwachten dat de leerling geleerde vaardigheden spontaan toepast in andere situaties. Van een groep leerlingen verwachten dat zij de rollen en taken bij samenwerkend leren zodanig verdelen dat het past bij een leerling met autisme.

Bron: *Leerlingen met autisme in de klas. Een praktische gids voor leerkrachten en intern begeleiders.*

M. Baltussen, A. Clijsen en Y. Leenders. Met medewerking van M. Hansen en L. de Wilde.

Landelijk Netwerk Autisme (LNA), 2003

1.3 Autisme: consequenties op schoolniveau

Leerlingen met autisme zijn bij alle onderwijstypen te vinden. Ze komen voor binnen de reguliere basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs, de scholen voor speciaal basisonderwijs en de scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs. Afhankelijk van de aard en de ernst van de onderwijsbeperkingen die kinderen ervaren als gevolg van hun autisme, kunnen zij te maken krijgen met het Weer Samen Naar School-traject of leerlinggebonden financiering. Binnen het huidige Weer Samen Naar School-beleid en de leerlinggebonden financiering (het ‘rugzakje’) is het uitgangspunt dat kinderen zoveel mogelijk in hun eigen woon- en leefomgeving naar school gaan. Dit heeft niet alleen consequenties voor de groep waarin de leerling met autisme zich bevindt, maar voor de hele school. Voor een succesvolle schoolcarrière voor leerlingen met autisme is het van belang dat er op schoolniveau een duidelijk beleid gevoerd wordt ten aanzien van het onderwijs aan deze kinderen.

1.3.1 Een autismevriendelijke school

Kennis en begrip van autisme reikt verder dan alleen de klas. De school kan beleid uitzetten dat ervoor zorgt om de school als organisatie autismevriendelijk te maken. Kenmerken van een autismevriendelijke school zijn de volgende:

- Er is een visie en beleid op school ten aanzien van de zorg aan leerlingen die extra hulp nodig hebben en ten aanzien van het omgaan met verschillen tussen leerlingen.
- De visie en het beleid van school zijn ingebed in een zorgstructuur op school, waarin de begeleiding van leerlingen met autisme goed geregeld is en voor alle betrokkenen transparant en duidelijk is. De zorg op school aan leerlingen

met autisme staat beschreven in een 'protocol autisme'. De zorg aan een individuele leerling met autisme wordt uitgewerkt in een handelings- of begeleidingsplan.

- Op school is een cultuur aanwezig waarin docenten bereid zijn om zich te verdiepen in een leerling met autisme en zich gezamenlijk verantwoordelijk voelen voor het tegemoetkomen aan onderwijsbehoeften van deze leerling.
- Docenten en mentoren kunnen intern en bovenschools een beroep doen op deskundige begeleiding en ondersteuning bij het aanbieden van onderwijs aan leerlingen met autisme.
- Op school is een persoonlijk mentor/coach aanwezig die een leerling met autisme door de jaren heen begeleidt en de vinger aan de pols houdt.
- De school werkt nauw samen met de ouders van een leerling met autisme. De school en de ouders informeren elkaar regelmatig en de ouders zijn voor de school een belangrijke partner in de zorg aan leerlingen.
- De school werkt nauw in de regio samen met externe deskundigen of specialisten die bij de zorg aan leerlingen met autisme betrokken zijn. Naast een goede afstemming tussen school en externe jeugdzorg werkt de school in de regio samen met het samenwerkingsverband, de regionale Expertisecentra (REC's) en het steunpunt autisme verbonden aan een REC.
- Leerlingen met autisme worden intensief begeleid bij belangrijke schakel-momenten in hun schoolloopbaan, zoals de overgang van primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs en de overgang van het voortgezet onderwijs naar arbeid of een vervolgopleiding.

Bron: *Leerlingen met autisme in het voortgezet onderwijs. Een praktische gids voor docenten, mentoren en zorgcoördinatoren.* A. Clijsen en Y. Leenders. KPC Groep en Landelijk Netwerk Autisme (LNA), 2006

Voor alle betrokkenen op school geldt dat het leren omgaan met autisme tijd, energie, interesse en onderling overleg vraagt en dat het begeleiden van een leerling met autisme een doorlopende zaak is (NVA, 2000). De school moet garant staan voor een continuïteit in de begeleiding van een leerling met autisme gedurende de gehele schoolloopbaan.

**2 Overgang van
primair onderwijs
naar voortgezet
onderwijs**

Voor leerlingen met autisme is de overgang naar het voortgezet onderwijs erg groot. Het is daarom belangrijk dat de leerling met autisme hierop goed wordt voorbereid. Bij deze overgang kunnen verschillende stappen onderscheiden worden en zijn er diverse partijen betrokken die goed met elkaar moeten samenwerken; de basisschool, de school voor voortgezet onderwijs, de leerling en de ouders.

2.1 Voorbereiding op de basisschool

Het is belangrijk dat op de (speciale) basisschool een aantal initiatieven wordt genomen die ertoe bijdragen dat een leerling met autisme goed voorbereid de overgang naar de school voor voortgezet (speciaal) onderwijs kan maken.

De intern begeleider, al dan niet ondersteund door een externe anti-specialist (bijvoorbeeld een ambulante begeleider cluster 3 of 4), speelt hierin een belangrijke rol omdat hij de zorg heeft voor:

- aansturen en ondersteunen van de leerkrachten van groep 7 en 8;
- samenwerking met ouders;
- aanreiken van werkplannen aan de leerlingen waarmee deze, met ondersteuning van hun ouders en leerkrachten, zichzelf voor kunnen bereiden op de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs;
- voeren van gesprekken met leerlingen en hun ouders en de zorgcoördinatoren van de ontvangende scholen voor voortgezet (speciaal) onderwijs (warme overdracht).

De voorbereiding op de basisschool van leerlingen met autisme kent een aantal fasen:

- groep 7:
 - na de kerstvakantie;
 - rond de paasvakantie;
 - na de paasvakantie;
- groep 8
 - na de zomervakantie tot de kerstvakantie;
 - na de kerstvakantie;
 - februari – april;
 - mei – juli.

Hierna worden activiteiten van de school in de verschillende fasen gegeven.

2.1.1 Groep 7: na de kerstvakantie

Leerlingendossier

Het is nodig dat leerkrachten in het basisonderwijs zicht hebben op de ontwikkeling van hun zorgleerlingen vanaf groep 3 en daarbij weten wat er in het voortgezet onderwijs van de leerlingen verwacht wordt. Indien er geen leerlingendossier aanwezig is, is het raadzaam om voor deze leerlingen een leerlingendossier op te bouwen ten behoeve van het onderwijskundig rapport dat gevraagd wordt door scholen in het voortgezet onderwijs.

In een leerlingendossier is opgenomen:

- samenvatting eindexamenresultaten van interventies in de voorgaande groepen;
- toetsformulieren met ruwe scores, interpretatie en eventueel de computeruitdraai van de Cito-scores;
- werk van de leerling (al dan niet in de vorm van een portfolio);
- eindexamenresultaten;
- interventie- en handelingsplannen;
- afsprakenlijstjes naar aanleiding van de gesprekken tussen leerkracht en intern begeleider en de tot nu toe betrokken externe anti-specialist;
- indien van toepassing: verslagen van overleggen met de externe anti-specialist;
- kort verslag van de gesprekken met ouders;
- kort verslag van het overdrachtsgesprek met de volgende leerkracht.

Bezinning op en beschrijving van het toekomstperspectief van de leerling

Leerkracht, leerling, ouders en de intern begeleider bespreken het perspectief van de leerling. Centrale vragen hierbij zijn:

- Wie is deze leerling?
- Wat kan deze leerling?
- Wat wil deze leerling?

Voor de leerling met autisme gaat het dan vooral om:

- leermogelijkheden in het algemeen en factoren die de ontwikkeling van de leerling gunstig kunnen beïnvloeden, zoals motivatie en zelfvertrouwen, doorzettingsvermogen en een ondersteunende thuissituatie;
- specifieke ondersteuning waarop de leerling kan (blijven) rekenen, met name gericht op:
 - voorspelbaar maken van de organisatie en werkwijze in het voortgezet onderwijs;

- veranderingen in de communicatie in het voortgezet onderwijs (ten opzichte van het basisonderwijs);
- sociale en emotionele vaardigheden die worden verwacht in het voortgezet onderwijs (vooral ook in relatie tot de pubertijdperiode en de leerlingencultuur in het voortgezet onderwijs);
- de mate van zelfstandigheid die wordt verwacht in het voortgezet onderwijs.

De uitkomst van het gesprek wordt vastgelegd in de beschrijving van het toekomstperspectief.

Opstellen plan van aanpak

Op dit moment in groep 7 is het goed een plan van aanpak op te stellen voor de laatste anderhalf jaar van de leerling op de basisschool. Wanneer dit al halverwege groep 7 gebeurt, is er voldoende tijd om de voorbereiding van de leerling op de overstap van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs zorgvuldig aan te pakken. Het plan van aanpak bestaat uit twee delen:

- kalender;
- handelingsplan.

Kalender

De leerkracht maakt een kalender voor de leerling met daarop de belangrijke momenten in groep 7 en 8.

Belangrijke momenten in groep 8

- Cito-toets*
- Oriëntatiebezoeken vo-scholen
- Beslissing schoolkeuze
- Eerste kennismaking met de nieuwe school
- Bijzondere festiviteiten zoals een musical, kamp enzovoort
- Bijzondere vrije dagen
-

* Het kan zijn dat voor de leerling met autisme aanpassingen worden gedaan voor de toetssetting op zichzelf. Het is belangrijk dat deze informatie wordt opgenomen in het leerlingendossier en onderwerp van gesprek is tijdens het overdrachtsgesprek met de school voor voortgezet onderwijs.

Handelingsplan

In het handelingsplan moeten ook activiteiten worden opgenomen die al inspelen op de veranderde situatie na groep 8. Met andere woorden: al dan niet ondersteund door een externe anti-specialist (bijvoorbeeld een ambulante begeleider van cluster 2, 3 of 4) worden al gerichte initiatieven in het handelingsplan opgenomen, bijvoorbeeld om de zelfstandigheid van de leerling met autisme te bevorderen. Het kan dan gaan om acties zoals:

- invoeren van stappenplannen bij het maken van een werkstuk of het houden van een presentatie;
- de leerling gebruik laten maken van checklists bij het monitoren van de voortgang van een opdracht.

2.1.2 Groep 7: rond de paasvakantie

Eerste gesprek met leerling en ouders

Rond de paasvakantie vindt het eerste gesprek plaats over de overgang naar het voortgezet onderwijs. Aan het gesprek nemen de leerling, de ouders, de leerkracht van groep 7 en de intern begeleider deel.

Aan de orde is

- Perspectieven
 - Welke perspectieven hebben de ouders voor hun kind?
 - Welke perspectieven heeft de leerling zelf?
 - Wat zijn de schoolresultaten van deze leerling en tot welke perspectieven leidt dat volgens de school?
- Traject
 - In beeld brengen welke scholen in aanmerking komen.
 - Ouders zijn zelf verantwoordelijk voor het verzamelen van informatie; waar mogelijk kan het basisonderwijs daarbij wel ondersteunen.
 - Handreiking voor ouders waar ze bij het kiezen van een vo-school op moeten letten.
 - Volgen van voorlichtingsbijeenkomsten.
 - Vervolgafpraak rond herfstvakantie in groep 8.

Het is van belang het eerste gesprek over de schoolkeuze met leerling en ouders goed voor te bereiden. Belangrijke overweging daarbij is of leerling en ouders al voldoende geïnformeerd zijn over de knelpunten die hun kind met autisme zal gaan ondervinden binnen de organisatie en de werkwijze van de toekomstige school.

Aandachtspunten voor de voorbereiding van het gesprek zijn:

- acceptatie/verwerking van de problematiek;
- aandacht en ondersteuning vanuit de thuissituatie;
- verwachtingen van de toekomst;
- voortzetting of oppakken van de ondersteuning van een externe anti-specialist.

In het gesprek komt ook aan de orde waar de leerling en de ouders op kunnen letten wanneer ze informatie gaan verzamelen over verschillende scholen voor voortgezet onderwijs. Ouders en leerlingen kunnen in het bijzonder navraag doen naar de volgende punten.

- Is er een gespecialiseerde docent, zorgcoördinator of mentor op school, een anti-specialist dus?
- Wordt er op de school gewerkt met een speciale anti-groep?
- Heeft de school ervaring met het begeleiden van leerlingen met autisme? Is het mogelijk te spreken met een leerling die deze begeleiding heeft gekregen?
- Werkt de vo-school samen met externe anti-specialisten?
- In hoeverre zijn de docenten in de school op de hoogte van autisme en vooral ook de consequenties voor het onderwijs en de gewenste onderwijsaanpak?

2.1.3 Groep 7: na de paasvakantie

Oriëntatie op scholen voor voortgezet onderwijs

In deze periode oriënteren leerling en ouders zich op de scholen voor voortgezet onderwijs. Het is belangrijk dat de basisscholen goed overzicht hebben op de mogelijkheden die scholen voor voortgezet onderwijs bieden om leerlingen met autisme te begeleiden. Om een goed beeld te kunnen vormen van een geschikte school voor de leerling zouden de ouders, samen met de leerling, een aantal scholen moeten bezoeken. Het gaat hierbij om een eerste indruk die de betreffende school op de ouders en de leerling maakt. Ouders kunnen op de school voor voortgezet onderwijs navragen hoe de zorgstructuur van school in elkaar zit, of er kennis is van autisme, wat de ervaring is met leerlingen met autisme en hoe deze leerlingen begeleid worden.

Aandachtspunten bij de oriëntatie op scholen voor voortgezet onderwijs

- Wordt er gewerkt met een persoonlijk mentor voor de leerling met autisme?
- Is er een buddiesysteem op school, waaraan de leerling met autisme houvast heeft?
- Is er op school een speciale anti-klas? →

- Hoe worden leerlingen met autisme op school begeleid? Heeft de school ervaring met het begeleiden van leerlingen met autisme?
 - Waaruit bestaat de begeleiding aan leerlingen met autisme?
 - Hoe gaan de docenten in de klas om met leerlingen met autisme? Waaruit bestaat de onderwijsaanpak?
 - Worden de ouders betrokken bij het opstellen van het handelingsplan?
 - Hoe worden docenten geïnformeerd over de problematiek van een leerling met autisme?
- Is er binnen de school iemand met veel expertise over autisme? Is er een anti-specialist? Wordt er samengewerkt met externe anti-specialisten? En hoe wordt de expertise op school gedeeld?
- Hoe geeft de school vorm aan structuur in tijd en ruimte?
- Hoe staat het met de inrichting van het gebouw? Zowel gelet op de indeling van het gebouw als de aankleding.
- Wat is de omvang van de school? Is de school groot of klein? Werkt men in overzichtelijke units?
- Hoe groot zijn de groepen en welke groepsindeling wordt er gehanteerd?
- Hoe wordt er lesgegeven? (klassikaal of in groepjes of meer individueel)
- Wordt er gewerkt in kernteams?
- Hoe wordt er omgegaan met lesuitval?
- Hoe is de communicatie met ouders georganiseerd?

Overleg REC / CVI

Als bij een leerling een stoornis in het autistisch spectrum door een uitgebreid psychodiagnostisch en kinderpsychiatrisch onderzoek is vastgesteld, kan er leerlinggebonden financiering (LGF) worden aangevraagd. Indien dit nog niet voor de basisschoolperiode is aangevraagd, maar wel wenselijk is voor het voortgezet onderwijs, zullen ouders hun kind moeten aanmelden bij de Cvl (Commissie voor Indicatiestelling). De Cvl bepaalt of een kind recht heeft op leerlinggebonden financiering. De commissie doet dit aan de hand van landelijk vastgestelde criteria. Ouders kunnen bij de aanvraag ondersteuning krijgen vanuit het REC. Door leerlinggebonden financiering worden er middelen beschikbaar gesteld om een leerling met autisme op school te begeleiden. Leerlingen die in het basisonderwijs zorg krijgen vanuit leerlinggebonden financiering zullen dat doorgaans ook in het voortgezet onderwijs krijgen. In overleg met het REC dat ondersteuning geeft kan nagegaan worden welke stappen er te zetten zijn.

2.1.4 Groep 8: na de zomervakantie tot de kerstvakantie

Interventies

Op basis van het handelingsplan dat al in groep 7 gemaakt is, worden ook in groep 8 specifieke interventies uitgevoerd om de leerling te begeleiden. Belangrijk is dat in het handelingsplan ook acties worden opgenomen die een voorbereiding vormen op de organisatie en de werkwijze van het voortgezet onderwijs.

De interventies gericht op de situatie op de school voor voortgezet onderwijs zijn vooral gericht op het bevorderen van de zelfstandigheid van een leerling met autisme. De leerling moet leren plannen en organiseren en moet leren om te reflecteren en om hulp te vragen. Belangrijk is dat de stappen die ondernomen worden om de leerling voor te bereiden op de school voor voortgezet onderwijs, gericht zijn op de competentie en autonomie van de leerling. Als de leerling zich competent en zeker voelt zal hij meer initiatieven durven nemen, waardoor ook de zelfstandigheid toeneemt.

Interventies bij de voorbereiding op een school voor voortgezet onderwijs

- De leerling stappenplannen laten gebruiken bij het maken van werkstukken, presentaties, opdrachten enzovoort. Door het werken met een stappenplan wordt de opdracht in kleine stukjes ontrafeld die in een bepaalde volgorde uitgevoerd moeten worden. Een stappenplan geeft de leerling met autisme steun bij het plannen en organiseren van de opdracht, waardoor de leerling zich volledig op de inhoud kan richten.
- De leerling gebruik laten maken van checklists bij het monitoren van de voortgang van een opdracht.
- De leerling hulpmiddelen laten gebruiken zoals een functionele agenda, een wekschema en een dagplanner.
- Gedoseerd en duidelijk aanbieden van huiswerk, waarbij er onderscheid wordt gemaakt tussen 'maakwerk' en 'leerwerk'.
- De leerling ondersteunen bij het gebruik van de agenda.
- De leerling begeleiden bij het plannen van momenten waarop het huiswerk gemaakt wordt.
- Erop toezien dat een leerling niet te lang doet over zijn huiswerk. Sommige leerlingen met autisme zijn te perfectionistisch.
- De leerling begeleiden bij het maken van zijn huiswerk.
 - Hoe ziet je bureau eruit?
 - Welke materialen heb je nodig?
 - Hoe leer je voor een proefwerk of overhoring?
 - Hoe maak je je 'maakhuiswerk'?

→

- De leerling sociale vaardigheden laten oefenen. Een leerling met autisme moet leren hoe hij moet samenwerken, overleggen en afspraken moet maken, hoe hij iets kan vragen, hoe hij om moet gaan met kritiek enzovoort.
- Het vergroten van de zelfredzaamheid van de leerling. Zo moet de leerling bijvoorbeeld leren hoe hij deel moet nemen aan het verkeer om naar de nieuwe school te kunnen fietsen.

Tweede gesprek met leerling en ouders

In deze periode vindt een tweede gesprek plaats met de leerling en de ouders. Nu zijn vanuit de school de leerkracht van groep 8 en de intern begeleider aanwezig.

In dit gesprek komt aan de orde in hoeverre de ouders en de leerling gevorderd zijn met het keuzetraject. Daarnaast is het belangrijk dat er wordt besproken welke begeleiding de leerling op school en thuis krijgt om hem voor te bereiden op het voortgezet onderwijs. Het is van belang dat er goed wordt samengewerkt met ouders.

Vorbereiding in de thuissituatie

- Bespreek met ouders wat de school onder huiswerk verstaat en wat de verwachtingen van school zijn.
- Luister naar de ervaringen van ouders met betrekking tot het maken van huiswerk en hoe dit thuis verloopt.
- Ouders kunnen hun kind begeleiden bij het plannen of monitoren van het huiswerk. Het beste kunnen hiervoor vaste momenten worden gekozen.
- Er moet thuis een rustige en ordelijke werkplek gecreëerd worden.
- Ouders moeten hun kind structuur kunnen bieden door het kind op vaste tijden het huiswerk te laten maken en thuis te zijn als het kind zijn huiswerk maakt.
- Daarnaast is het van belang dat een leerling thuis ook tijd heeft om te ontspannen, aangezien een schooldag al erg vermoeiend is.

Leerlingendossier en indicatie LWOO / Praktijkonderwijs

De basisschool ontvangt van de school voor voortgezet onderwijs een onderwijskundig rapport dat ingevuld moet worden. Het onderwijskundig rapport moet de ontvangende school een duidelijk beeld geven van de inhoud en het verloop van het onderwijs en de invloed die de leerkracht en de ouders hebben gehad op de (schoolse) ontwikkeling van de leerling. De basisschool kan daar zelf informatie aan toevoegen, zoals bijvoorbeeld een psychologisch verslag. Het is belangrijk

dat de intern begeleider zorgt voor een goed uitgewerkt leerlingendossier, waarin het ontwikkelingsproces van de leerling helder is beschreven.

Met de gegevens van het onderwijskundig rapport kan zonodig een aanvraag worden ingediend bij een onafhankelijke commissie, de Regionale Verwijzings-Commissie (RVC), die beoordeelt of de leerling in aanmerking komt voor praktijk-onderwijs of vmbo met leerwegondersteunend onderwijs (LWOO). Deze commissie hanteert landelijk vastgestelde normen voor de toekenning.

2.1.5 Groep 8: na de kerstvakantie

Opstellen schooladvies

De school formuleert een advies voor de meest geschikte vorm van voortgezet onderwijs voor de leerling. Daarbij wordt aandacht besteed aan de condities waaronder de leerling deze vorm van voortgezet onderwijs goed kan volgen. Wanneer de school voor primair onderwijs concreet kan aangeven welke begeleiding, compenserende faciliteiten, ondersteunende technologie en dispensaties naar verwachting nodig zijn, kan hier in het voortgezet onderwijs snel mee gestart worden.

Derde gesprek met leerling en ouders

In het derde gesprek is met name belangrijk in te gaan op de veranderingen in de anti-begeleiding die de leerling en de ouders in het voortgezet onderwijs te wachten staat. In het vo kan de continuïteit van de begeleiding in gevaar komen doordat de leerling met veel meer docenten te maken krijgt dan in het basis-onderwijs. Dit heeft als consequentie dat de leerling en de ouders zelf alert moeten zijn en initiatief moeten nemen als onderdelen van de begeleiding niet gerealiseerd worden. Dit is geen onwil, docenten vergeten soms iets en een grote scholengemeenschap heeft een complexe organisatie. Leerlingen en ouders moeten steeds zelf actie ondernemen wanneer de begeleiding niet goed verloopt. De organisatie van de begeleiding is wel afhankelijk van de schoolsoort. In het praktijkonderwijs is de begeleidingscapaciteit vaak groter.

Aan de orde is

- Welke ondersteuning is tot nu toe geboden en op welke wijze kan dat in het voortgezet onderwijs worden voortgezet?
- Welke informatie geeft het basisonderwijs door aan het voortgezet onderwijs?
- Indien er sprake is van leerlinggebonden financiering, wat betekent dat dan voor de overstap naar het voortgezet onderwijs?

- Indien indicering voor LWOO of praktijkonderwijs aan de orde is, hoe ziet dan het traject eruit en wat betekent dat voor leerling en ouders?
- Indien externe ondersteuning vanuit jeugdhulpverlening, maatschappelijk werk en dergelijke aan de orde is, in hoeverre wordt het voortgezet onderwijs daarover geïnformeerd en wie doet dat dan?
- Wat zijn in het algemeen en voor wat betreft de privacy in het bijzonder de rechten van de ouders?

2.1.6 Groep 8: februari – april

Inschrijven

Als ouders en de leerling goed geïnformeerd zijn en hun schoolkeuze weloverwogen hebben gemaakt, kan de leerling bij een school voor voortgezet onderwijs worden ingeschreven. Na deze inschrijving moet er een warme overdracht van informatie plaatsvinden.

Warme overdracht

Vormen van warme overdracht worden steeds gebruikelijker in de overgang tussen basisschool en voortgezet onderwijs. In de praktijk wordt hieraan op verschillende manieren vormgegeven. Een vertegenwoordiger van een school voor voortgezet onderwijs (zorgcoördinator of mentor) bezoekt bijvoorbeeld de basisschool en bespreekt met de leerkracht van groep 8 de nieuwe leerling(en). Een ander voorbeeld van warme overdracht is de ‘bo-vo-middag’ waarbij leerkrachten van groep 8 te gast zijn op de school voor voortgezet onderwijs en kunnen spreken met de brugklasmentoren. Er zijn ook scholen voor voortgezet onderwijs die ervoor kiezen telefonische gesprekken te voeren met de leerkrachten van groep 8. In een aantal gevallen vindt warme overdracht alleen plaats op verzoek van ouders en/of leerkracht.

Overdrachtsgesprek

In een overdrachtsgesprek tussen de leerkracht van groep 8 en de zorgcoördinator of mentor wordt het onderwijskundig rapport (leerlingendossier) mondeling toegelicht. Daarnaast worden er handelingsadviezen gegeven. De leerkracht van groep 8 kan vaak duidelijk aangeven wat de specifieke onderwijs- en ondersteuningsbehoeften van de leerling zijn en welke succesvolle onderwijsaanpassingen in groep 8 zijn uitgevoerd. Deze informatie is van belang bij het opstellen van het handelingsplan op de school voor voortgezet onderwijs.

De onderwijsaanpak van de basisschool kan op die manier grotendeels worden gecontinueerd.

Onderwerpen die bij een overdrachtsgesprek aan bod kunnen komen

- De aanpassingen die zijn uitgevoerd om het onderwijs beter op de leerling met autisme af te stemmen. De inhoud van de onderwijsaanpak moet besproken worden. Wat werkt bij de leerling wel en wat niet? Hoeveel structuur heeft de leerling nodig en welke aanpassingen in de communicatie zijn gewenst?
- Bespreken van het recente handelingsplan of een afsprakenlijst met betrekking tot de begeleiding van de leerling met autisme.
- In kaart brengen van externe instanties die betrokken zijn bij de begeleiding van de leerling met autisme.
- De omstandigheden in de thuissituatie. Hoeveel structuur en veiligheid kunnen ouders bieden? Hoe zijn de familieomstandigheden? Enzovoort.
- Gedrag van de leerling. Hoe reageert de leerling op veranderingen? Is de leerling vaak in paniek? Welke aanpak helpt dan?
- Contact met ouders en op welke manier dit verloopt. Wie onderhoudt vanuit de thuissituatie het contact met de school en hoe heeft dit contact tot nu toe vorm gekregen?

2.1.7 Groep 8: mei – juli

Vorbereiden op de nieuwe school

Het is belangrijk dat de leerling met autisme goed wordt voorbereid op de overgang naar het voortgezet onderwijs. Voor deze kinderen is deze overgang erg groot. De leerlingen krijgen in het voortgezet onderwijs verschillende vakken van verschillende docenten, met veel leswisselingen en minder persoonlijke aandacht dan de vaste leerkracht op de kleinere en meer overzichtelijke basisschool kan bieden. De leerkracht moet de leerling voorbereiden op de nieuwe situatie in het voortgezet onderwijs.

Aandachtspunten bij de voorbereiding op de nieuwe school

- Verhogen van de zelfstandigheid van de leerling. Dit kan gebeuren door de leerling te laten werken met stappenplannen en checklists bij complexere opdrachten of taken.
- De leerling ondersteunen in het maken van een tijdsplanning en het gebruik van zijn agenda. De leerling maakt met behulp van zijn weekschema en dagplanner een tijdsindeling voor het maken van zijn huiswerk. →

- De leerling leren studeren. Met behulp van stappenplannen en de begeleiding van de leerkracht leert de leerling teksten te bestuderen. Maar ook handige strategieën om bijvoorbeeld een vreemde taal te leren.
- De leerling maakt een eigen map aan waarin hij nieuwe informatie van zijn school verzamelt. Hierin zit informatie over:
 - hoe naar school te fietsen;
 - schoolplattegrond;
 - schooltijden;
 - vakken;
 - schoolregels;
 - wat er gebeurt bij lesuitval;
 - enzovoort.
- Vergroten van de zelfredzaamheid van de leerling. De leerling moet leren hoe hij zelf vragen kan stellen als hij iets niet weet, maar ook hoe hij aan het verkeer moet deelnemen bij het naar school fietsen.
- Tevens moet de leerling leren omgaan met veranderingen binnen school (lesuitval, andere lessen, sportdagen enzovoort) en erbuiten (tijdens de schoolweg, zoals wegomleidingen in het verkeer, vertraging van de bus enzovoort).

Bezoek aan de nieuwe school

Daarnaast is het verstandig dat een leerling met autisme al voor de zomervakantie zijn nieuwe school bezoekt en kennismaakt met zijn persoonlijk mentor/coach. Dit geeft de leerling al vroeg enige houvast. In een één-op-één-situatie kan de persoonlijk mentor over een aantal zaken van de school uitleg geven.

Aandachtspunten bij de eerste kennismaking

- De mentor kan samen met de leerling het schoolgebouw verkennen en hem vertellen hoe het gebouw in elkaar zit. Er kan een plattegrond van de school worden gemaakt waarna de persoonlijk mentor uitlegt hoe de plattegrond gebruikt moet worden.
- De mentor geeft uitleg over de gang van zaken op school. Er wordt verteld dat er verschillende lessen zijn en dat er na iedere 50 minuten een bel gaat die aangeeft dat er van les gewisseld gaat worden.
- De mentor geeft uitleg over de schoolregels. Wat voor gedrag wordt er van de leerling verwacht tijdens bijvoorbeeld ‘de kleine pauze’, ‘op het plein’, ‘tijdens de leswisselingen’ enzovoort.

→

- De mentor geeft uitleg wat de leerling moet doen als hij ziek is of als hij te laat is.
- De leerling met autisme kan worden voorgesteld aan een aantal docenten waarvan hij les zal krijgen.
- De mentor vertelt wat de schooltijden zijn en wanneer er gymles is.
- Er wordt aan de leerling verteld waar hij zijn jas, boekentas en gymtas kan laten.
- De mentor vertelt aan de leerling wat het programma zal zijn van de introductieweek.

Al deze zaken zullen worden herhaald tijdens de introductieperiode in het nieuwe schooljaar. Om de leerling met autisme voor te bereiden op de nieuwe situatie op de school voor voortgezet onderwijs krijgt de leerling informatie mee naar huis. Deze informatie zal bestaan uit een schoolgids, het lesrooster, de schoolplattegrond en het programma van de introductieweek. Op de meeste scholen voor voortgezet onderwijs wordt er voor de schoolvakantie ook een kennismakingsdag georganiseerd. Op deze dag kunnen leerlingen, die bij elkaar in de klas komen, kennismaken met elkaar en met hun mentor. Ook de leerling met autisme kan op deze manier alvast in contact komen met zijn toekomstige klasgenoten.

Intakegesprek

Het is belangrijk dat naast de overdracht van het onderwijskundig rapport (leerlingendossier) en de informatie van de leerkracht, de school voor voortgezet onderwijs ook informatie van ouders en de leerling zelf krijgt. Dit kan gebeuren door een intakegesprek. Dit gesprek kan plaatsvinden met ouders en de leerling op de nieuwe school. Behalve het uitwisselen van informatie kan dit gesprek gebruikt worden voor het maken van afspraken met betrekking tot de introductie op school, de begeleiding van de leerling en voor het vaststellen van aandachtspunten voor het handelingsplan. Dit handelingsplan wordt door de school van voortgezet onderwijs gemaakt en wordt nog voor de zomervakantie met de docenten besproken. In dit plan staat beschreven wat de leerling nodig heeft om een goede start te maken en wat de ondersteuningbehoefte van de leerling zijn.

Exitgesprek

Vlak voor de zomervakantie vindt een exitgesprek plaats tussen de basisschool en de ouders van een leerling met autisme. De school en de ouders ronden gezamenlijk de samenwerking met elkaar af. Er wordt teruggeblikt op het hele keuzetraject.

2.2 Opstart en deelname in het voortgezet onderwijs

Het is belangrijk dat een leerling met autisme een goede start maakt in het voortgezet onderwijs. Naast een warme overdracht van informatie vanuit de basisschool naar de school voor voortgezet onderwijs is ook een juiste introductie en een goede begeleiding in het voortgezet onderwijs van belang.

2.2.1 Introductie

Iedere school voor voortgezet onderwijs kent wel een introductieperiode. De introductie vindt doorgaans aan het begin van het schooljaar plaats. In die week worden de zaken besproken die ook al tijdens het kennismakingsbezoek aan de orde zijn geweest. Voor een leerling met autisme is het belangrijk dat hij tijdens de introductie in contact komt met zijn persoonlijk mentor en met zijn klasgenoten. De mentor kan hem wegwijs maken op zijn nieuwe school en alle vragen van de leerling beantwoorden. Ook kan hij de leerling rondleiden in het schoolgebouw, uitleg geven over het rooster en de manier waarop veranderingen worden aangegeven, kennis laten maken met de conciërge en de schoolregels bespreken. Hoe meer de leerling weet, hoe gemakkelijker de nieuwe start zal zijn.

Daarnaast is het ook belangrijk dat de mentor in de gesprekken met de leerling een aantal praktische vragen beantwoordt zoals:

- Hoe ziet het rooster eruit?
- Waar noteer ik dat?
- Wat moet ik meenemen voor elk vak?
- Welk huiswerk moet ik maken (Wat is maken? Wat is leren?)
- Hoe plan ik mijn huiswerk?
- Hoe gebruik ik mijn agenda?
- Hoe leer ik in 'stukjes'?
- Hoe kom ik erachter wat je moet leren als het niet in mijn agenda staat?

SOS introductie Plus

Voor leerlingen met autisme is het introductieprogramma alleen ontoereikend om de informatie te laten bekijken. Voor deze kinderen is het programma 'SOS introductie Plus' en de 'SOS organisatiemap' ontwikkeld op basis van de 'Stolberg Organisatie Systematiek' (LNA, 2005). Dit programma biedt de leerling steun bij de dagelijkse gang van zaken op school en helpt hem praktische problemen rondom het schoolleven te organiseren.

De leerling leert in gestructureerde lessen en in stappenplannen hoe de schoolstructuur in elkaar zit.

In dit programma komen verschillende onderwerpen aan bod waarover de leerling meer te weten komt:

- Werken met mijn organisatiemap.
- Mijn school, schoolplattegrond, schoolregels, docenten, gedrag in bijvoorbeeld 'de grote pauze', schooltijden enzovoort.
- Mijn leerjaar, mijn klas, telefoonboom van mijn klas, waar en wanneer is mijn mentor bereikbaar, klassenregels en afspraken, lesrooster enzovoort.
- Mijn huiswerk maken en leren, agenda invullen, huiswerkmomenten, gebruik van de dagplanner enzovoort.
- Mijn afspraken, iets vragen, iets bespreken, mijn reactie.
- Informatie bestemd voor ouders.

De onderwerpen moeten niet alleen tijdens de introductieperiode worden besproken, maar moeten ook aan bod komen in de mentoruren. Het is belangrijk dat de school zich realiseert dat er structureel aandacht moet worden besteed aan het 'SOS introductie Plus programma' en de 'SOS organisatiemap' waardoor de informatie beter beklijft en de zelfstandigheid van de leerling zal toenemen. Het programma kan individueel worden ingezet bij een leerling met autisme, maar er kan ook klassikaal en in kleine groepjes mee worden gewerkt.

Buddysysteem en 'circle of friends'

Daarnaast is het van belang dat een leerling met autisme in de introductieperiode een buddy krijgt aangewezen. Een leerling uit de klas kan de rol van buddy op zich nemen. Deze leerling kan de leerling met autisme tot steun zijn bij sociale activiteiten. Naast het hebben van een buddy kan er ook een 'circle of friends' worden gecreëerd rondom een leerling met autisme. Dit sociale netwerk zorgt ervoor dat de omgeving voor een leerling met autisme veilig wordt.

Informereren van docenten

Niet alleen de leerling met autisme moet worden voorbereid op de nieuwe situatie op de school voor voortgezet onderwijs, ook de docenten moeten weten wat het inhoudt om een leerling met autisme in de klas te hebben. Op een school voor voortgezet onderwijs kan de anti-specialist de docenten voorlichten over autisme en de consequenties hiervan in de klas. De anti-specialist kan nauw samenwerken met externe deskundigen of specialisten van de regionale expertisecentra (REC's) en het steunpunt autisme.

De docenten moeten worden geïnformeerd over de leerling met autisme die op de school voor voortgezet onderwijs is aangemeld. In een leerlingenbespreking moet aan bod komen wie deze leerling is en wat zijn specifieke onderwijsbehoeften zijn. Hierdoor kunnen docenten in hun dagelijkse omgang rekening houden met de behoeften van de leerling.

Als blijkt dat docenten vragen hebben over hoe ze de leerling met autisme kunnen begeleiden, moet er op school de mogelijkheid zijn om de docenten hierin te coachen. Dit kan gebeuren door de interne anti-specialist, een consulent van het steunpunt autisme of een ambulant begeleider vanuit een REC.

Aandachtspunten voor docenten in de dagelijkse omgang met een leerling met autisme

- Ordening en structuur aanbrengen in de leef- en leerwereld van leerlingen met autisme (onderscheid hoofd- en bijzaken, verbanden, open opdrachten, groepsopdrachten en plannen van huiswerk).
- Aandacht geven aan en begeleiden van veranderingen in het programma (schoolreisje, schoolkamp, uitval van leerkracht).
- Rekening houden met de gebrekkige sociale vaardigheden van de leerling met autisme en alert zijn op eventueel 'pestgedrag' van klasgenoten.
- Goede begeleiding of een alternatief bieden bij 'vrije situaties' (gymles, zwemles, tussenuren, pauzes).

Bron: 'SOS introductie Plus' (introductieprogramma voor leerlingen die problemen hebben op het gebied van het organiseren en plannen op basis van de 'Stolberg Organisatie Systematiek' (SOS)). Landelijk Netwerk Autisme, 2005

2.2.2 Persoonlijk mentor/coach

Om de continuïteit van de begeleiding van een leerling met autisme te waarborgen is een persoonlijk mentor/coach die een leerling gedurende zijn hele schooltijd volgt, erg belangrijk. Het stelt een leerling met autisme gerust en biedt hem voorspelbaarheid als er een vaste persoon op school is tot wie hij zich kan richten als er problemen of moeilijkheden zijn. De zorg voor een leerling met autisme is niet alleen de verantwoordelijkheid van de persoonlijk mentor/coach. De persoonlijk mentor/coach deelt de zorg met alle vakdocenten.

Taken persoonlijk mentor/coach

- **Vertrouwenspersoon.** Leerlingen met autisme kunnen met hun problemen en zorgen altijd bij de persoonlijk mentor terecht. Het hebben van één aanspreekpunt is erg belangrijk voor een leerling met autisme.

- Aandacht hebben voor het welbevinden van de leerling. Het is belangrijk dat de persoonlijk mentor de ontwikkeling van de leerling volgt en alert is op signalen van stress of depressie. Indien nodig voert hij steungesprekken met de leerling en moedigt hij hem aan. Het is belangrijk dat de persoonlijk mentor de sociale contacten van de leerling met autisme in de gaten houdt. Hij moet zicht hebben op de groepsprocessen die er in de klas van de leerling met autisme spelen en wat dit voor gevolgen heeft voor het welbevinden van de leerling met autisme. Vooral als de leerling zich in de puberteitsfase bevindt, is deze begeleiding erg belangrijk.
- Toezien op de uitvoering van het handelingsplan. De persoonlijk mentor volgt de uitvoering van het handelingsplan en stuurt waar nodig bij. De directie van de school is verantwoordelijk voor de naleving van de afspraken in het handelingsplan.
- Begeleiding van de leerling bij activiteiten die moeilijk voor hem zijn. Vooral activiteiten die nieuw en onvoorspelbaar zijn voor de leerling zoals een excursie of schoolkamp. De persoonlijk mentor bereidt de leerling hier op voor.
- Andere docenten op de hoogte stellen van afspraken die met de leerling met autisme gemaakt zijn. Dit om een uniforme aanpak te waarborgen.
- Regelmatig overleg voeren met de ouders en evalueren van de gehanteerde onderwijsaanpak. De persoonlijk mentor houdt gemaakte afspraken in het leerlingendossier bij.

Om zijn taken te kunnen uitvoeren is belangrijk dat de persoonlijk mentor/coach zicht heeft op de mogelijkheden en beperkingen van de leerling met autisme en deze kan vertalen naar concrete onderwijsbehoeften zoals:

- hanteren van concreet taalgebruik;
- persoonlijk aanspreken van de leerling in een groep;
- geven van begeleiding bij de start van een activiteit;
- aanleren van vaste oplossingsprocedures.

Daarnaast is het belangrijk dat de mentor het vertrouwen geniet van de leerling, makkelijk bereikbaar is en de bevoegdheid heeft om op school zaken voor de leerling te regelen.

De persoonlijk mentor dient regelmatig contact te hebben met de leerling. In de startperiode heeft de persoonlijk mentor ten minste wekelijks een gesprek met de leerling. De gesprekken dienen bij voorkeur op een vaste tijd en vaste plek plaats te vinden. In de gesprekken draagt de persoonlijk mentor niet de oplossingen voor de leerling aan, maar zoekt hij samen met de leerling naar oplossingen, zodat de autonomie van de leerling wordt vergroot.

De mentor heeft ook contact met de ouders. In de opstartperiode wordt er maandelijks een gesprek gevoerd met de ouders. Tijdens deze gesprekken kan de mentor onder andere bespreken wat er goed gaat en wat er beter kan, welke ervaringen ouders thuis hebben met hun kind, wat de schoolresultaten zijn en wat de ontwikkeling van de leerling is. Ook kan de voortgang van het handelingsplan worden besproken en of er aanpassingen nodig zijn.

Onderwerpen die de mentor met de ouders kan bespreken

- Hoe gaat de leerling om met wisselingen van docenten en lessen?
- Hoe gaat de leerling om met huiswerk?
- Hoe gaat de leerling om met andere leerlingen?
- Is de leerling in staat zelfstandig naar school te gaan?
- Kan de leerling zelfstandig zijn tas inpakken?
- Hoe gedraagt de leerling zich tijdens de gymlessen, pauzes en drukte tijdens leswisselingen?
- Is er nog tijd voor ontspanning of vergt de schooltijd te veel energie?

Daarnaast koppelt de mentor aan de basisschool terug hoe het met de leerling met autisme gaat. Dit gebeurt in de brugklas rond de herfstvakantie, de kerstvakantie en aan het einde van het schooljaar.

De mentor moet bij het uitvoeren van zijn taken een beroep kunnen doen op deskundige ondersteuning en begeleiding. Hierbij valt te denken aan het zorgteam op school, een consulent van het steunpunt autisme of een ambulante begeleider vanuit een REC.

2.2.3 Handelingsplan

Met de komst van een leerling met autisme op school wordt een handelingsplan of begeleidingsplan opgesteld.

Voor een leerling die in aanmerking komt voor een leerlinggebonden budget bestaat de wettelijke verplichting een handelingsplan op te stellen en moeten ouders akkoord gaan met het handelingsplan.

In het handelingsplan is opgenomen:

- beginniveau van de leerling en zijn onderwijsbehoeften;
- vaardigheden en competenties van de leerling;
- onderwijsdoelen voor deze leerling (met eventuele aanpassingen en vrijstellingen);
- activiteiten die plaatsvinden en wie deze activiteiten uitvoeren (jaarplanning);
- contacten die plaatsvinden met de leerling, ouders, docenten en externen (jaarplanning);
- maatregelen om de leerling én docenten/mentor te begeleiden;

- de in te schakelen externe deskundigheid (wie, met welk doel en hoe);
- speciale voorzieningen (middelen en aanpassingen die ingezet worden om de leerling te ondersteunen);
- de wijze waarop overleg en samenwerking met de ouders gestalte krijgt;
- de wijze waarop geëvalueerd wordt of de gestelde onderwijsdoelen bereikt zijn en of de begeleiding succes heeft gehad.

Om een handelingsplan op te stellen moet de school zicht hebben op het leerlingenprofiel, de leerstijl en de onderwijsbehoeften van de leerling, zowel in pedagogisch als in didactisch opzicht. Het handelingsplan moet aansluiten op het onderwijskundig rapport en op de informatie uit het overdrachtsgesprek en het intakegesprek met ouders.

Bij het opstellen en uitvoeren van een handelingsplan kan de school een beroep doen op de ambulante begeleiders van het REC. Op school kan er worden afgesproken dat de persoonlijk mentor het handelingsplan opstelt. De docenten die werken met de leerling moeten op de hoogte zijn van de afspraken zoals vastgelegd in het handelingsplan en moeten deze kunnen uitvoeren. Het handelingsplan moet na verloop van tijd geëvalueerd en bijgesteld worden. De bijstelling en evaluatie van het handelingsplan zou kunnen plaatsvinden in een leerlingenbespreking waarbij alle betrokken docenten aanwezig zijn en waarvan er meerdere per schooljaar plaatsvinden.

Voorbeelden van maatregelen die in een handelingsplan voor leerlingen met autisme kunnen worden opgenomen

Pedagogisch handelen

- Wees als docent voorspelbaar.
- Praat rustig, niet te veel en praat concreet.
- Noem de leerling regelmatig bij naam en zeg vooral wat hij wel moet doen.
- Geef de leerling met autisme een rustige plek in de klas, dichtbij, waar je hem goed in het oog kunt houden en niet in de loop van andere leerlingen.
- Zorg voor een klimaat op school waarin leerlingen elkaar onderling accepteren en respect hebben voor elkaar.
- Informeer medeleerlingen. Het geven van voorlichting aan medeleerlingen over wat autisme is kan begrip en acceptatie bevorderen.
- Werk met een buddysysteem of 'circle of friends'.
- Zorg voor 'alleen-momenten' en een veilige werkplek. Leerlingen met autisme hebben behoefte aan een vluchtheuvel waar ze tot rust kunnen komen.
- Bereid de leerlingen voor op veranderingen in de sociale omgeving (bijvoorbeeld een nieuwe docent, invaller enzovoort.) →

- Hanteer duidelijke regels en afspraken met betrekking tot de omgang en het gedrag op school.
- Bereid de leerling voor op sociale activiteiten binnen en buiten de les.
- Creëer succeservaringen.
- Beloon gewenst gedrag en geef complimenten.
- Bied alternatieve mogelijkheden om te pauzeren.

Didactisch handelen

- Geef de leerling duidelijke begrensde opdrachten.
- Geef aan wat een leerling moet doen, wanneer het af moet zijn en hoe het werk gedaan moet worden.
- Zorg dat de lesindeling duidelijk en voorspelbaar is.
- Geef de instructie ook op papier.
- Geef overzicht op de leerstof en leg relaties tussen verscheidene onderdelen. Verduidelijk de samenhang tussen de leerstof.
- Markeer in de instructie hoofdzaken en geef concreet en expliciet aan wat van de leerling verwacht wordt.
- Doseer groepsactiviteiten en bespreek ze met de leerling voor. Zie toe op een passende rol- en taakverdeling en hanteer 'working apart together'. Hierbij participeert een leerling met autisme wel in de groepsopdracht, maar werkt hij individueel zijn taak uit.
- Visualiseer veel.
- Gebruik stappenplannen, strategiekaarten en mindmaps.
- Gebruik vaste oplossingsprocedures.
- Expliciteer de toepassingsmogelijkheden van het geleerde, bied authentieke leersituaties aan en bied de leerling ruimte om vaardigheden in de praktijk te brengen.
- Zoek een goede ingang voor het aanbieden van de leerstof, kies werkvormen die een leerling met autisme activeren en motiveren.
- Bied leerlingen met autisme meer tijd om een proefwerk te maken en spreid proefwerken goed in het schooljaar.
- Gebruik de computer als een krachtige motivator en een eerste veilige oefensituatie, gevolgd door andere stappen.
- Gebruik overzichtelijk en gestructureerd leermateriaal zonder verwarrende ballast.

Ondersteuningsmiddelen

- Dagrooster
- Stappenplannen
- Getekende zelfinstructie
- Contracten over gedrag
- Huiswerkplanners

→

- Herinneringskaartjes voor gewenst gedrag
- Computer

Samenvattend kan worden gezegd dat de school voor voortgezet onderwijs veel inspanningen moet verrichten om een leerling met autisme te begeleiden. Zo moeten er docenten worden voorgelicht, de onderwijsorganisatie moet worden aangepast waarbij er veel aandacht is voor structuur, er moet een persoonlijke begeleider worden aangesteld die voldoende tijd vindt voor de leerling en de ouders en er moet een buddy worden gezocht. Dit alles om tegemoet te komen aan de behoeften van de leerling met autisme waardoor deze zich optimaal kan ontwikkelen.

2.3 Begeleiding in de thuissituatie

Ouders van kinderen met autisme staan voor veel praktische en emotionele problemen. Een kind met autisme kan een grote belasting zijn voor het gezin. Ouders maken zich begrijpelijkerwijs zorgen over de ontwikkeling en de toekomst van hun kind. Zij vragen van school begrip en ondersteuning in het serieus nemen van hun zorgen.

Als de school en ouders bereid zijn om elkaar regelmatig te informeren, om elkaar te ondersteunen en om de aanpak van het kind onderling af te stemmen, werkt dat zeer in het voordeel van het kind.

2.3.1 Informeren

Het is belangrijk dat ouders en school elkaar informeren. Ouders kennen hun kind het beste. Zij zijn ervaringsdeskundige en een belangrijke bron voor school. Zij hebben geleerd welke aanpak wel en niet werkt voor hun kind. Zij signaleren vaak als eerste hoe het kind zich voelt op school, hoeveel energie activiteiten van het kind vragen en hoe belastend bepaalde situaties kunnen zijn.

Het is belangrijk dat de school de informatie van ouders serieus neemt. Ouders verwachten op hun beurt dat school bereid is hun zorgen te delen. Zij willen regelmatig op de hoogte worden gehouden van de ontwikkelingen van hun kind en van de begeleiding die de school aan hun kind biedt.

Ouders hebben veel behoefte aan een vaste contactpersoon. Op school dient regelmatig overleg te zijn tussen de persoonlijk mentor en de ouders van een leerling met autisme. Hierover moeten duidelijke afspraken met ouders worden gemaakt. De ervaring leert dat één keer in de zes weken een minimum is.

Het is verstandig als de school de afspraken die in het overleg zijn gemaakt, opneemt in het leerlingendossier. Betrek waar mogelijk ook de leerling in het gesprek.

2.3.2 Samenwerken

Niet alleen informeren, maar ook samenwerken is belangrijk bij gedeelde zorg. De school kan op veel terreinen met ouders samenwerken. Denk hierbij aan:

- afspraken maken met betrekking tot het plannen en maken van huiswerk;
- samen zoeken naar oplossingen voor ongewenst gedrag;
- samen maken van een lijst van risicosituaties voor de leerling;
- afstemmen van de aanpak thuis en op school. Hoe wordt er thuis omgegaan met ongewenst gedrag? Hoe beloon je gewenst gedrag enzovoort?

Vooraf in overgangssituaties is het belangrijk dat er intensieve samenwerking en afstemming met ouders plaatsvindt.

2.3.3 Tips voor ouders

De mentor of persoonlijk coach kan in een gesprek met de ouders aangeven wat een ideale (leer)situatie voor het kind thuis kan zijn.

Huiswerksuggesties voor ouders zijn:

- Creëer een rustige werkplek voor uw kind met zo min mogelijk afleiding.
- Zorg voor een gestructureerde omgeving.
- Laat het huiswerk op vaste tijden uitvoeren.
- Zorg ervoor dat uw kind kleine pauzes neemt tijdens het maken van zijn huiswerk.
- Probeer op de tijden dat uw kind thuis is ook een ouder thuis te laten zijn, zodat de structuur gewaarborgd kan worden.
- Ouders kunnen hun kind begeleiden bij het plannen of monitoren van het huiswerk. Het beste kunnen hiervoor vaste momenten worden gekozen. Het plannen van het huiswerk kan gebeuren met een wekschema en dagplanner.
- Tijdens het maken van het huiswerk kan het kind werken met stappenplannen waarop staat wat het kind in welke volgorde moet doen. Afhankelijk van het ontwikkelingsniveau en de individuele behoeften van het kind kan de ouder het kind ondersteunen bij het eigen maken van deze stappenplannen. Steeds moet er worden toegewerkt naar een grotere mate van zelfstandigheid op het moment dat de leerling hier klaar voor is.
- Daarnaast is het van belang dat een leerling thuis ook tijd heeft om te ontspannen, aangezien een schooldag al erg vermoeiend is.

Niet alleen in relatie met schoolgerichte activiteiten, maar ook in de aanpak van alledag kunnen ouders ondersteuning nodig hebben. Bij de opvoeding van hun kind kunnen ouders ondersteuning vragen aan externe deskundigen van bijvoorbeeld MEE.

Tips voor ouders

- Zorg voor regelmaat en structuur. Accepteer nooit agressie.
- Nieuwe dingen stap voor stap invoeren of trainen.
- Nieuwe dingen moeten voorspelbaar worden gemaakt. Gebruik desnoods visueel materiaal.
- Ongewenst gedrag tijds stoppen. Hoe langer ermee gewacht wordt, hoe moeilijker het wordt.
- Gedrag voorschrijven, bijvoorbeeld wanneer het gaat om sociale vaardigheden. Eventueel letterlijk voordoen hoe iets moet.
- Dagindeling maken: bijvoorbeeld 's avonds afspreken wat er de volgende dag gedaan wordt, vooral in de weekenden.
- Bij onverwacht bezoek is het belangrijk dat dit met het kind besproken wordt en kijken of een al gemaakte afspraak bijgesteld moet worden. Dit bespaart later veel onrust.
- Geef altijd korte, maar duidelijke boodschappen. Ga na of het begrepen is door het kind.
- Wanneer er sprake is van bepaalde emoties, zoals vrolijk, spannend, eng, zenuwachtig, dit voor het kind benoemen. Zo leert het kind gevoelens te onderscheiden.
- Verwacht geen bevestiging of een emotionele uiting. Benoem gevoel gewoon. Op den duur kan het kind leren zaken zelf te benoemen.
- Let erop dat het kind door structuur en veiligheid zoveel mogelijk bij de werkelijkheid blijft. Fantaseren loopt vaak uit op angst en chaos.

Bron: UMC Utrecht

2.4 Activiteitenplan voor de leerling

Voor veel kinderen met autisme is het enorm lastig om zicht te krijgen op de (voor deze kinderen) ingewikkelde schoolcultuur van het voortgezet onderwijs. Vanuit de veilige en overzichtelijke (speciale) basisschool is de stap naar een school voor voortgezet onderwijs in de meeste situaties dan ook groot.

2.4.1 De basisschool

Er kan in groep 7 worden gestart met het bijhouden van een portfolio. Met behulp van het portfolio kan de leerling laten zien waar hij goed in is en wat hij nog lastig of moeilijk vindt.

Op gezette tijden zal er aandacht moeten zijn vanuit de leerkracht voor de leerling en zijn verzamelde werk. Het portfolio moet verweven worden in het onderwijs. De leerling kan in eigen tempo, op eigen niveau werken aan zijn portfolio. Hij wordt niet met anderen vergeleken, enkel met zichzelf.

Een selectie uit het portfolio (of het geheel) kan meegaan naar de school voor voortgezet onderwijs. Docenten die de leerling nog niet kennen krijgen hierdoor een goed beeld van de ontwikkelingen van de leerling. De leerling kan zelf zijn portfolio toelichten. Hierdoor kunnen de docenten hun onderwijs beter afstemmen op de capaciteiten van de leerling.

Op de basisschool moet een leerling met autisme al worden voorbereid op de school voor voortgezet onderwijs:

- Er moet aandacht besteed worden aan het verhogen van de zelfstandigheid van de leerling. Dit kan gebeuren door de leerling te laten werken met stappenplannen en checklists bij complexere opdrachten of taken.
- Daarnaast moet de leerling leren omgaan met een agenda en het maken van huiswerk. Dit kan gebeuren door het introduceren van een weekschema en dagplanner waarmee er een tijdsindeling voor het huiswerk kan worden gemaakt.
- Tevens moet de leerling in aanraking komen met het 'studeren'. Dit kan gebeuren met behulp van stappenplannen en het hanteren van handige strategieën van aanpak.
- Om de leerling met autisme alvast vertrouwd te laten raken met zijn nieuwe school kan er op de basisschool een eigen map worden aangelegd met daarin informatie over:
 - hoe naar school te fietsen;
 - schoolplattegrond;
 - schooltijden;
 - vakken;
 - schoolregels;
 - wat er gebeurt bij lesuitval;
 - enzovoort.

2.4.2 De eerste weken op de nieuwe school

In de introductieweek leert een leerling met autisme zijn 'buddy' kennen. Daarnaast vinden er gesprekken plaats met de persoonlijk mentor, die de leerling meer kan vertellen over de school. De onderwerpen die in de eerste week bij de mentor aan bod komen hebben vooral te maken met de dagelijkse gang van zaken op school, zoals het bekend raken met het schoolgebouw, het lesrooster, het plannen en maken van huiswerk en het omgaan met de schoolregels.

Omdat de leerling met autisme moeite zal hebben met de nieuwe situatie op de school voor voortgezet onderwijs is het verstandig de schoolstructuur uiteen te rafelen en deze zichtbaar te maken voor de leerling. Dit kan gebeuren met behulp van het programma 'SOS introductie Plus' en de 'SOS organisatiemap'. Hierdoor leert het kind over de dagelijkse gang van zaken op school en helpt het hem praktische problemen rondom het schoolleven te organiseren. Het biedt de leerling concrete handvatten om grip te krijgen op het leven op school. De leerling leert in gestructureerde lessen en in stappenplannen hoe de schoolstructuur in elkaar zit. Ook zitten er werk- en leerschema's in de map die de leerling in staat stellen zelfstandig zijn huiswerk te plannen, te leren en te maken. Onder begeleiding van de mentor komen verschillende onderwerpen over het schoolleven aan bod. Het is van belang dat deze onderwerpen in het begin van het schooljaar worden geïntroduceerd.

Belangrijke onderwerpen waarover een leerling met autisme meer moet weten om grip te krijgen op de schoolstructuur

- De weg kunnen vinden in het schoolgebouw.
- Weten wat er van mij (de leerling) verwacht wordt tijdens de grote pauze.
- Weten wat de schoolregels zijn.
- Weten wat er van mij (de leerling) verwacht wordt tijdens de gymles.
- Gebruiken van de telefoonboom.
- Vinden van de mentor.
- Gebruiken van het lesrooster.
- Inpakken van de boekentas.
- Plannen van huiswerkmomenten.
- Invullen van de agenda.
- Met behulp van de dagplanner een planning maken voor het maken en leren van huiswerk.
- Opruimen van de werkplek voordat met het huiswerk wordt begonnen.
- Goed leren organiseren van het leren en maken van het huiswerk thuis.
- Aanleren van een aanpak/methode om iets te vragen.
- Aanleren hoe je iets bespreekt met je mentor.

Voorbeeld van een stappenplan voor een leerling met autisme

Een stappenplan voor 'het stellen van een vraag tijdens de les' kan er als volgt uitzien:

- 1 Ik bedenk: **wat wil ik vragen?**
- 2 Ik schrijf de vraag op.
- 3 Ik wacht tot de docent is uitgesproken.
- 4 Ik steek mijn hand op.
- 5 Ik wacht tot de docent mij het woord geeft.
- 6 Ik stel mijn vraag.
- 7 Ik luister naar het antwoord.
- 8 Is het antwoord niet duidelijk?
Ik stel mijn vraag nog een keer.

Ook ouders moeten op de hoogte zijn van wat de leerling op school heeft geleerd en wat voor soort aanpak het kind hanteert. Hierdoor kunnen ouders deze werkwijze ook thuis continueren waardoor de nieuwe informatie nog beter beklijft.

1851

1856

1861

1852

1862

HITCHHIKER
A Hitch Hiker
Travelling
Around the
Entire world
Meeting
Tough Urban People
Discovering
washed and faded
places...

**Literatuur
en
adressen**

1854

1864

Literatuur

- *Voor alle duidelijkheid. Leerlingen met autisme in het gewoon onderwijs.* P. Vermeulen (2002). Berchem: Uitgeverij EPO (Vlaamse Dienst Autisme)
- *Brein bedriegt. Als autisme niet op autisme lijkt.* P. Vermeulen (1999). Berchem: Uitgeverij EPO (Vlaamse Dienst Autisme)
- *Autisme begrijpen.* I. Poort, M. Schipper & A. Weber (2004). Bilthoven: Nederlandse Vereniging voor Autisme
- *Kinderen met autistische stoornissen in het (regulier) voortgezet onderwijs.* P. van der Zwaard. Bilthoven: Nederlandse Vereniging voor Autisme
- *Het Aspergersyndroom. Autisme in het regulier en speciaal onderwijs.* T. Peeters & G. Quak (2002). Leuven/Apeldoorn: Garant (Fontys-OSO-reeks nr. 4)
- *Een vreemde wereld. Over autisme, het syndroom van Asperger en PDD-NOS. Voor ouders, partners, hulpverleners en de mensen zelf.* M.F. Delfos (2002). Amsterdam: Uitgeverij SWP
- *Mafkezen en het Asperger-syndroom. Een handleiding voor de puberteit.* Luke Jackson (2002). Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds
- *Een echt mens. Ervaringen van een autist.* G. Gerland (1998). Antwerpen/Baarn: Uitgeverij Houtekiet
- *Effectieve instructie. Leren lesgeven met het activerende directe instructie-model.* Y. Leenders, R. Naafs & I. van den Oord (2002). Amersfoort: CPS
- *Leerlingen met autisme in de klas. Een praktische gids voor leerkrachten en intern begeleiders.* M. Baltussen, A. Clijsen & Y. Leenders (2003). Utrecht: Landelijk Netwerk Autisme
- *Leerlingen met autisme in het voortgezet onderwijs. Een praktische gids voor docenten, mentoren en zorgcoördinatoren.* A. Clijsen en Y. Leenders (2006). 's-Hertogenbosch: KPC Groep, Utrecht: Landelijk Netwerk Autisme

- *SOS introductie Plus* (introductieprogramma voor leerlingen die problemen hebben op het gebied van het organiseren en plannen op basis van de Stolberg Organisatie Systematiek (SOS)). Utrecht: Landelijk Netwerk Autisme, 2005
- *Leven met uw autistisch kind*. L. Wing (2000). Lisse: Swets & Zeitlinger

Adressen

Landelijk Netwerk Autisme (LNA)

Postbus 222

3500 AE Utrecht

Telefoon: 030 – 27 69 911

E-mail: info@landelijknetwerkautisme.nl

Website: www.landelijknetwerkautisme.nl

Het LNA is specifiek gericht op het onderwijs aan leerlingen met autisme.

Nederlandse Vereniging voor Autisme (NVA)

Prof. Bronkhorstlaan 10

3723 MB Bilthoven

Telefoon: 030 – 22 99 800

E-mail: info@autisme-nva.nl

Website: www.autisme-nva.nl

Overige internetadressen

www.autisme.be

www.outsider.net

www.autisme.pagina.nl

www.autismesteunpunt.nl

Uitgebreide kalender

In de uitgebreide kalender zijn de activiteiten van alle betrokkenen ingevuld. Uitgangspunt zijn de opeenvolgende fasen uit de basiskalender. Deze volgorde van activiteiten die met de fasen samenhangen gelden voor leerling en ouders. De activiteiten van de scholen voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs zijn voorwaardelijk. Dit heeft regelmatig tot gevolg dat de volgorde van activiteiten niet spoort met de volgorde van de fasen uit de basiskalender. Bijvoorbeeld, om ouders te ondersteunen als ze 'de blik te richten op scholen die in aanmerking komen'.

Groep 7	Basis	Leerling / ouders	Primair onderwijs	Voortgezet onderwijs
Groep 7: rond de herfstvakantie			<ul style="list-style-type: none"> Leerlingenbespreking: inventariseren welke leerlingen extra aandacht behoeven bij de overstap naar het voortgezet onderwijs Eventueel versnelde procedure in geval de leerling van groep 7 doorstroomt naar het vo 	
			<ul style="list-style-type: none"> Invullen onderwijskundig rapport Bezinning op perspectief van de leerling Opstellen van plan van aanpak 	
Groep 7: rond de paasvakantie	1 Bezinning op de toekomst (na de basisschool)	<ul style="list-style-type: none"> Eerste gesprek met school 	<ul style="list-style-type: none"> Eerste gesprek met ouders / leerling 	
Groep 7: na de paasvakantie	2 Oriëntatie op scholen voor voortgezet onderwijs	<ul style="list-style-type: none"> Oriëntatie op vo-scholen 	<ul style="list-style-type: none"> Overleg REC / CVI (indien van toepassing) 	<ul style="list-style-type: none"> Zorg voor goed voorlichtingsmateriaal Goede beschikbaarheid van persoon die ouders / leerling kan informeren over de school

Z o m e r v a k a n t i e

Groep 8	Basis	Leerling / ouders	Primair onderwijs	Voortgezet onderwijs
Groep 8: na de zomervakantie tot de kerstvakantie	<p>2 Oriëntatie op scholen voor voortgezet onderwijs</p> <p>4 Voorbereiden op de overstap</p>	<ul style="list-style-type: none"> Oriëntatie op vo-scholen Leerling krijgt voorbereiden-de activiteiten vanuit school aangereikt 	<ul style="list-style-type: none"> Voorbereidende activiteiten voor leerling opnemen in het rooster Contact leggen met het vo / PCL-vo over mogelijke leerlingen lwoo / praktijk-onderwijs Dossiers leerlingen lwoo / praktijkonderwijs op orde brengen Tweede gesprek met ouders en leerling 	<ul style="list-style-type: none"> Zorg voor goed voorlichtings-materiaal Goede beschikbaarheid van persoon die ouders / leer-ling kan informeren over de school Contact leggen met het po over mogelijke leerlingen lwoo / praktijkonderwijs
Groep 8: na de kerstvakantie	<p>2 Oriëntatie op scho- len voor voortgezet onderwijs</p> <p>4 Voorbereiden op de overstap</p>	<ul style="list-style-type: none"> Voorlichtingsavonden / bijeenkomsten vo Mogelijk aanvullende onderzoeken t.b.v. aanvraag indicatie lwoo / praktijk-onderwijs Derde gesprek met school 	<ul style="list-style-type: none"> Opstellen schooladvies Samen met vo / PCL-vo aanvraag indicatie lwoo / praktijkonderwijs regelen Derde gesprek met ouders en leerling 	<ul style="list-style-type: none"> Voorlichtingsavonden / bijeenkomsten Samen met po en PCL-vo aanvraag indicatie lwoo / praktijkonderwijs regelen

Groep 8	Basis	Leerling / ouders	Primair onderwijs	Voortgezet onderwijs
Groep 8: februari / maart	3 Keuze maken en inschrijven	<ul style="list-style-type: none"> • Leerling inschrijven op school voor vo • Intakegesprekken 		<ul style="list-style-type: none"> • Inschrijvingen nieuwe leerlingen • Intakegesprekken • Opvragen onderwijskundig rapport bij het po
Groep 8: april / mei				<ul style="list-style-type: none"> • Nemen van toelatingsbesluiten • Informeren ouders / leerling over toelatingsbesluit
Groep 8: mei / juni / juli	4 Voorbereiden op de overstap	<ul style="list-style-type: none"> • Kennismaking met de nieuwe school • Exitgesprek met de basis-school 	<ul style="list-style-type: none"> • Overdrachtsgesprekken met vo • Exitgesprek met leerling en ouders 	<ul style="list-style-type: none"> • Kennismakingsbezoeken nieuwe leerlingen • Overdrachtsgesprekken met po
Z o m e r v a k a n t i e				

Brugklas	Basis	Leerling / ouders	Primair onderwijs	Voortgezet onderwijs
Brugklas: eerste week na de zomervakantie	5 De daadwerkelijke overstap	<ul style="list-style-type: none"> • Introductieweek • Leerling krijgt een 'buddy' 		<ul style="list-style-type: none"> • Introductieweek • Leerling krijgt een 'buddy'
Brugklas: na de zomer- vakantie tot de kerstvakantie	6 De leerling gaat zijn plek vinden op de nieuwe school	<ul style="list-style-type: none"> • Begeleidende activiteiten om te leren omgaan met een andere organisatie en andere manieren van werken 		<ul style="list-style-type: none"> • Opstarten individueel ontwik- kelingsplan (IOP) • Informeren conciërge / OOP, mentor en leraren over het IOP • Aanbieden van begeleidende activiteiten om de leerlingen te leren omgaan met een andere organisatie en andere manieren van werken
Brugklas: rond de herfst- vakantie		<ul style="list-style-type: none"> • Eerste rapport • Gesprek met de school 	<ul style="list-style-type: none"> • Eerste terugkoppeling gegevens vo-school 	<ul style="list-style-type: none"> • Eerste rapport • Gesprek met leerling / ouders • Terugkoppeling gegevens naar de basisschool
Brugklas: rond de kerst- vakantie		<ul style="list-style-type: none"> • Tweede rapport • Tweede gesprek met de school 		<ul style="list-style-type: none"> • Tweede rapport • Tweede gesprek met leerling / ouders

Brugklas	Basis	Leerling / ouders	Primair onderwijs	Voortgezet onderwijs
Brugklas: rond de kerst- vakantie			<ul style="list-style-type: none"> • Tweede terugkoppeling gegevens vo-school • Zonodig, afstemmings-gesprek met vo-school 	<ul style="list-style-type: none"> • Terugkoppeling gegevens naar de basisschool • Zonodig, afstemmings-gesprek met de basisschool
Brugklas: januari / februari		<ul style="list-style-type: none"> • Leerling rapporteert aan de leraar van groep 8 van de basisschool over zijn ervaringen in het vo 	<ul style="list-style-type: none"> • Leraar groep 8 antwoordt op de rapportage van zijn voormalige leerling 	<ul style="list-style-type: none"> • Leerlingen laten rapporteren naar hun basisschool
Brugklas: januari tot de zomervakantie		<ul style="list-style-type: none"> • Begeleiding op maat • Gesprekken met school indien aan de orde 		<ul style="list-style-type: none"> • De leerling begeleiden op maat • Gesprekken met leerling / ouders indien aan de orde
Brugklas: overgang naar Klas 2		<ul style="list-style-type: none"> • Overgangsrapport • Gesprek met de school 	<ul style="list-style-type: none"> • Bespreken van teruggekoppelde gegevens vanuit de vo-scholen 	<ul style="list-style-type: none"> • Overgangsrapport • Gesprek met leerling / ouders • Terugkoppeling gegevens naar de basisschool